

บทที่ 5

การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรและสภาพเศรษฐกิจของภาคเกษตรกรรม

การศึกษาในบทนี้มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ทั้งนี้เพื่อให้ตอบสนองวัตถุประสงค์การศึกษา เนื้อหาทั้ง 3 ส่วนมีรายละเอียดในการศึกษา ดังนี้

- 1) ศึกษาลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรของครัวเรือนเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งในระดับภาพรวมและแยกศึกษาตามกลุ่มพื้นที่เกษตรกรรมที่มีสภาพกายภาพและระบบการเกษตรที่แตกต่างกัน โดยพิจารณาจากโครงสร้างการเกษตร ได้แก่ จำนวนและขนาดที่ดิน และสภาพการถือครองที่ดิน ตลอดจนระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตร ที่ได้จากข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิประกอบกัน
- 2) ศึกษาสภาพเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งในระดับภาพรวมและแยกศึกษาตามกลุ่มพื้นที่เกษตรกรรมที่มีสภาพกายภาพและระบบการเกษตรที่แตกต่างกัน โดยพิจารณาด้านการผลิตในแง่ปัจจัยการผลิตทางการเกษตร ด้านการตลาดในแง่การกระจายผลผลิต และ ด้านการดำรงชีพในแง่รูปแบบการประกอบอาชีพของสมาชิกในครัวเรือนเกษตรกร ที่ได้จากข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิประกอบกัน
- 3) อภิปรายความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรกับสภาพเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเกษตรกรรม ว่าลักษณะและการเปลี่ยนแปลงทั้งสองด้านส่งผลต่อกันอย่างไร

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.1 ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตร

พิจารณาได้จากการศึกษาโครงสร้างการเกษตร (Agrarian Structure) ของครัวเรือนเกษตร ได้แก่ จำนวนและขนาดที่ดิน (farm size and number of farms) ลักษณะการถือครองที่ดินและการเช่าที่ดิน (Land holding and Tenancy) รวมทั้ง ระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตร (Intensity of agricultural land use) อันแสดงถึงลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน (Land Utilization) ในระดับไร่นาของภาคเกษตรกรรม ซึ่งได้จากการรวบรวมข้อมูลโครงสร้างการเกษตรของจังหวัดฉะเชิงเทรา จากสำนักงานเกษตรจังหวัด สัมมนาการเกษตร (พ.ศ.2521 และ 2536) รวมทั้งข้อมูลพื้นฐานเพื่อการพัฒนาชนบท (กชช 2 ค.) พ.ศ.2535 และ 2542 รวมถึงข้อมูลจากการสำรวจโดยใช้แบบสอบถามในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม

5.1.1 โครงสร้างการเกษตร

5.1.1.1 จำนวนและขนาดที่ดินทางการเกษตร

จากตาราง 5.1 ครัวเรือนเกษตรในจังหวัดฉะเชิงเทรามีขนาดที่ดินทางการเกษตรเฉลี่ย 33.6 ไร่ต่อครัวเรือน ส่วนในระดับอำเภอ ครัวเรือนเกษตรในอำเภอสนามชัยเขตมีขนาดที่ดินเฉลี่ยสูงสุด เท่ากับ 56.3 ไร่ต่อครัวเรือน ขณะที่ ครัวเรือนเกษตรในอำเภอเมืองฉะเชิงเทรามีขนาดที่ดินเฉลี่ยต่ำสุด เท่ากับ 17.8 ไร่ต่อครัวเรือน สำหรับขนาดที่ดินเฉลี่ยของอำเภอที่เป็นที่ตั้งของพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่มที่ใช้เป็นตัวอย่งในการศึกษานั้น มีขนาดที่ดินเฉลี่ยเรียงจากสูงไปต่ำ ได้แก่ อำเภอเมือง มีขนาดที่ดินเฉลี่ยเท่ากับ 17.8 ไร่ต่อครัวเรือน อำเภอบางปะกงมีขนาดที่ดินเฉลี่ย 32.6 ไร่ต่อครัวเรือน และ อำเภอราชสาส์นกับอำเภอนวมสารคามมีขนาดที่ดินเฉลี่ย 32.7 และ 37.6 ไร่ต่อครัวเรือนตามลำดับ และจากการสำรวจครัวเรือนตัวอย่างในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม (ตาราง 5.2) พบว่า ขนาดที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนของพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรน้ำฝน เกษตรกรรมมีขนาดที่ดินเฉลี่ยสูงสุด จำนวน 41.8 ไร่ต่อครัวเรือน รองลงมา ได้แก่ พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรชลประทานและที่ราบชายฝั่ง เกษตรกรรมมีขนาดที่ดินเฉลี่ย จำนวน 36.8 และ 15.4 ไร่ต่อครัวเรือนตามลำดับ เมื่อพิจารณาจากค่าเฉลี่ยของขนาดที่ดินต่อครัวเรือนของครัวเรือนเกษตรในจังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า ยังไม่มีปัญหาด้านขนาดแปลงที่ดินที่เล็กเกินไปจนไม่สามารถสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกร

ตาราง 5.1 ขนาดที่ดินเฉลี่ยต่อครัวเรือนของจังหวัดฉะเชิงเทรา จำแนกรายอำเภอ ปีการเพาะปลูก 43/44

อำเภอ	พื้นที่ทางการเกษตร (ไร่)	จำนวนครัวเรือนเกษตร	ขนาดที่ดินเฉลี่ยต่อ ครัวเรือน (ไร่)
1. เมือง	143,937	8,088	17.8
2. บางคล้า	117,259	4,931	23.8
3. บางน้ำเปรี้ยว	246,610	6,667	37.0
4. บางปะกง	103,159	3,166	32.6
5. บ้านโพธิ์	106,980	5,320	20.1
6. พนมสารคาม	277,403	7,376	37.6
7. ราชสาส์น	78,817	2,408	32.7
8. สนามชัยเขต	741,487	13,162	56.3
9. แผลงยาว	121,985	5,415	22.5
10. ท่าตะเกียบ	315,541	9,969	31.7
11. (กิ่ง) คลองเขื่อน	64,157	2,457	26.1
จังหวัดฉะเชิงเทรา	2,317,335	68,959	33.6

ที่มา: สำนักงานเกษตรจังหวัดฉะเชิงเทรา. 2544.

เมื่อพิจารณาจำนวนและสัดส่วนของครัวเรือนตัวอย่างที่มีแปลงที่ดินขนาดต่าง ๆ ในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่มโดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจ (ตาราง 5.2) พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ (ร้อยละ 43.3) ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งมีขนาดที่ดินที่ถือครองน้อยกว่า 5 ไร่ ขณะที่ครัวเรือนเกษตรร้อยละ 34.3 และ 47.1 ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทาน และเขตเกษตรน้ำฝนมีขนาดที่ดินที่ถือครองอยู่ระหว่าง 21-50 ไร่ นอกจากนี้ครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 43.3) ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง จะมีขนาดที่ดินน้อยกว่า 5 ไร่ ซึ่งในทางวิชาการเกษตร จัดเป็นขนาดที่ดินที่เล็กเกินกว่าที่เกษตรกรจะประกอบกิจกรรมเกษตรเพื่อยังชีพ (สถาบันที่ดิน, มูลนิธิ, 2544: 4-15) หรืออาจกล่าวได้ว่า ทำให้เกษตรกรอยู่ในภาวะเกือบไร้ที่ดินทำกินแล้ว ยังพบว่า ครัวเรือนตัวอย่างในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งที่มีขนาดที่ดินน้อยกว่า 5 ไร่เกือบทั้งหมด (ร้อยละ 92.5) เป็นครัวเรือนเกษตรประเภทเกษตรและอื่น ๆ ซึ่งเป็นรูปแบบของครัวเรือนที่มีโอกาสในการแสวงหางานอื่นนอกภาคเกษตรทำ ดังนั้น การประกอบกิจกรรมเกษตรในครัวเรือนจึงเป็นอาชีพหนึ่งที่จะช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือนเท่านั้น ไม่ได้ยึดถือเป็นอาชีพหลักดังเช่นในครัวเรือน

เกษตรประเภทเกษตรอย่างเดี่ยว ด้วยเหตุนี้ แรงบีบคั้นเรื่องแปลงที่ดินที่มีขนาดเล็กของพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งจึงมีน้อย

สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งถือครองที่ดินขนาดเล็กในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เนื่องจากครัวเรือนตัวอย่างในพื้นที่นี้จำนวน 11 ครัวเรือนเคยมีประสบการณ์การขายที่ดินทางการเกษตร (คิดเป็นร้อยละ 91.6 ของครัวเรือนตัวอย่างที่เคยมีประสบการณ์การขายที่ดินทางการเกษตรทั้งหมดจำนวน 12 ครัวเรือน) ในจำนวนนี้มี 6 ครัวเรือน (ร้อยละ 54.5) ที่ขายที่ดินของตนและไปเช่าที่ดินผู้อื่นทำการเกษตรในปัจจุบัน คิดเป็นร้อยละ 33.3 ของครัวเรือนที่มีสภาพการถือครองที่ดินแบบเช่าทั้งหมด (อีกร้อยละ 66.7 ของครัวเรือนที่มีสภาพการถือครองที่ดินแบบเช่าทั้งหมด เป็นครัวเรือนที่ไม่เคยมีที่ดินเป็นของตนเองมาก่อนเลย) ส่วนอีก 5 ครัวเรือนที่เหลือ (ร้อยละ 45.5) มีลักษณะการขายที่ดินแบบแบ่งขายบางส่วน และยังคงประกอบกิจกรรมเกษตรอยู่บนแปลงที่ดินที่เหลืออยู่นั้น

สำหรับครัวเรือนตัวอย่างในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทานไม่เคยมีประสบการณ์การขายที่ดินทางการเกษตรเลย ขณะที่พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรน้ำฝนมีครัวเรือนตัวอย่างที่เคยขายที่ดินทางการเกษตร 1 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 8.3 ของครัวเรือนตัวอย่างที่เคยขายที่ดินทางการเกษตรทั้งหมด เมื่อพิจารณาสภาพการขายที่ดินทางการเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งเปรียบเทียบกับพื้นที่เกษตรกรรมกลุ่มอื่น ๆ พบว่า มีลักษณะดังนี้

- 1) ปีที่ขาย ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2510-2537 โดยส่วนใหญ่ (ร้อยละ 66.7) ขายไปในช่วงปี พ.ศ.2525-2535 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการกว้านซื้อที่ดินบริเวณริมถนนบางนา-ตราด เพื่อประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทอื่น เช่น การกว้านซื้อที่ดินของสนามกอล์ฟไทยคันทรี่คลับ บริเวณตำบลพิมพา อำเภอบางปะกง และ การกว้านซื้อที่ดินของบริษัทอิตาเลียน-ไทย บริเวณตำบลเขาหิน เป็นต้น
- 2) ขนาดแปลงที่ดินที่ขาย มีความแตกต่างกันในกลุ่มพื้นที่เกษตรกรรมที่เคยขายที่ดินทางการเกษตร โดยในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งมีขนาดตั้งแต่ 1-15 ไร่ ขณะที่ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรน้ำฝน มีขนาดแปลงที่ขายประมาณ 100 ไร่
- 3) สาเหตุที่ตัดสินใจขาย ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งมีเหตุผลที่ครัวเรือนเกษตรตัดสินใจขายที่ดินไปในทางเศรษฐกิจมากกว่าความพอใจ กล่าวคือ เป็นการขายที่ดินเพราะ ราคาที่ดินดี ต้องการเงินไปใช้หนี้สมัยทำนา ต้องการเงินก้อนมาลงทุนทำบ่อ กุ้ง ขายตามสมัยนิยม หรือโดนบีบให้ขายเพราะครัวเรือนอื่นขายกันหมดและติดที่ดินของเราเพียงแปลงเดียว ขณะที่การขายที่ดินทางการเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรน้ำฝน เนื่องจาก เกษตรกรทำเองไม่ไหวและไม่มีความรู้ด้านสืบทอดทำการเกษตร

ตาราง 5.2 ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรของครัวเรือนตัวอย่างในพื้นที่เกษตรกรรม
ทั้ง 3 กลุ่มของจังหวัดฉะเชิงเทรา

ปัจจัย	กลุ่ม 1		กลุ่ม 2		กลุ่ม 3	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ขนาดที่ดิน						
น้อยกว่า 5 ไร่	13	43.3	3	8.6	3	8.8
6-10 ไร่	4	13.3	2	5.7	0	0.0
11-20 ไร่	5	16.7	8	22.9	6	17.6
21-50 ไร่	7	23.3	12	34.3	16	47.1
51-100 ไร่	0	0.0	9	25.7	6	17.6
มากกว่า 100 ไร่	1	3.3	1	2.9	3	8.8
ลักษณะการถือครอง						
เป็นของตนเองทั้งหมด	10	33.3	13	37.1	13	38.2
เช่าทั้งหมด	18	60.0	12	34.3	9	26.5
ของตนเองและเช่าเพิ่ม	1	3.3	9	25.7	12	35.3
ได้ทำฟรี	1	3.3	1	2.9	0	0.0
ระดับการใช้ประโยชน์ที่ดิน						
ต่ำ	2	6.7	4	11.4	10	29.4
ค่อนข้างต่ำ	7	23.3	16	45.7	18	52.9
ปานกลาง	4	13.3	9	25.7	2	5.9
ค่อนข้างสูง	13	43.3	4	11.4	4	11.8
สูง	4	13.3	2	5.7	0	0.0
การเปลี่ยนรูปแบบกิจกรรมเกษตร						
เปลี่ยน-เลิกทั้งหมด	11	36.7	2	5.7	5	14.7
เปลี่ยน-เลิกบางส่วน	3	10.0	0	0.0	2	5.9
เพิ่มกิจกรรม	6	20.0	17	48.6	4	11.8
ไม่เปลี่ยน-ไม่เพิ่ม	7	23.3	15	42.9	23	67.6
เดิมนิ่งทำกับครัวเก่า	3	10.0	1	2.9	0	0.0
รวม	30	100.0	35	100.0	34	100.0

ที่มา : การสำรวจจากกลุ่มตัวอย่าง. กรกฎาคม 2544.

หมายเหตุ : กลุ่ม 1 คือ พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง

กลุ่ม 2 คือ พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทาน

กลุ่ม 3 คือ พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรน้ำฝน

ตาราง 5.3 ครวัเรือนเกษตรกรของและขนาดที่ดินที่ถือครองในปัจจุบัน จำแนกตามกลุ่มพื้นที่เกษตรกรรม จังหวัดฉะเชิงเทรา

ขนาดที่ดินที่ถือครอง	พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง				พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทาน				พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทานใน			
	ครวัเรือนเกษตรกร		ขนาดที่ดินที่ถือครอง		ครวัเรือนเกษตรกร		ขนาดที่ดินที่ถือครอง		ครวัเรือนเกษตรกร		ขนาดที่ดินที่ถือครอง	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ต่ำกว่า 10 ไร่	17	56.7	55.00	11.9	5	14.3	23.35	1.8	3	8.8	11.50	0.8
10.1 - 20.0 ไร่	5	16.7	141.25	30.6	8	22.9	136.50	10.6	6	17.6	138.00	9.7
20.1 - 50.0 ไร่	7	23.3	145.00	31.4	12	34.3	484.00	37.6	16	47.1	522.50	36.8
มากกว่า 50 ไร่	1	3.3	121.00	26.2	10	28.6	643.50	50.0	9	26.5	748.00	52.7
รวม	30	100.0	462.25	100.0	35	100.0	1287.35	100.0	34	100.0	1420.00	100.0

ที่มา : การสำรวจจากกลุ่มตัวอย่าง. กรกฎาคม 2544.

จากสภาพการขายที่ดินดังกล่าวสรุปได้ว่า การที่ครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมืองมีเนื้อที่ถือครองทางการเกษตรขนาดเล็ก มีสาเหตุต่างกันตามความแตกต่างของสภาพพื้นที่ที่ใช้ทำการเกษตร ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่มีที่ดินทางการเกษตรขนาดเล็ก เนื่องจากการขายที่ดินมากกว่าแรงกดดันด้านจำนวนประชากร ส่วนพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทานและเขตเกษตรน้ำฝน แรงบีบบังคับที่ทำให้ที่ดินทางการเกษตรมีขนาดเล็กเป็นผลมาจากแรงกดดันด้านประชากรมากกว่าการขายที่ดิน ซึ่งเกิดจากการแบ่งแปลงที่ดินเพื่อเป็นมรดก จากการสำรวจพบว่า ครัวเรือนที่แยกออกมาจากครัวเรือนเดิมในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 2 กลุ่มนี้ ได้รับมรดกที่ดินขนาดไม่เกิน 20 ไร่ โดยในจำนวนนี้ ร้อยละ 78.6 เป็นครัวเรือนที่ได้รับมรดกที่ดินน้อยกว่า 10 ไร่ ซึ่งจัดเป็นการถือครองที่ดินขนาดเล็ก

ข้อมูลด้านขนาดที่ดินสามารถนำไปพิจารณาปัญหาการกระจุกตัวของกรถือครองที่ดิน (Concentration) ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่เกิดจากโครงสร้างการเกษตรประการหนึ่ง จากตาราง 5.3 จะเห็นว่า การถือครองที่ดินขนาดเล็ก (ต่ำกว่า 10 ไร่) จะมีครัวเรือนเกษตรกรผู้ถือครองเป็นสัดส่วนที่สูง (ร้อยละ 56.6 14.3 และ 8.8 ของครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม) แต่มีขนาดที่ดินที่ถือครองเป็นสัดส่วนที่ต่ำ คือ มีเพียงร้อยละ 11.9 1.8 และ 0.8 ของขนาดที่ดินทางการเกษตรทั้งหมดเท่านั้น ขณะที่การถือครองที่ดินขนาดใหญ่ (มากกว่า 50 ไร่) จะมีครัวเรือนเกษตรกรผู้ถือครองเป็นสัดส่วนที่ต่ำ (ร้อยละ 3.4 28.5 และ 26.5 ของครัวเรือนตัวอย่างทั้งหมดในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่มตามลำดับ) แต่กลับมีขนาดที่ดินที่ถือครองเป็นสัดส่วนที่สูงถึงร้อยละ 26.1 50.0 และ 52.7 ของขนาดที่ดินทางการเกษตรทั้งหมด ในพื้นที่ตัวแทนทั้ง 3 กลุ่มตามลำดับ ซึ่งปัญหาการกระจุกตัวของกรถือครองที่ดิน เกิดจากการที่พื้นที่เกษตรกรรมขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นพื้นที่จำนวนมาก ถูกถือครองโดยครัวเรือนเกษตรกรผู้ถือครองจำนวนน้อยเพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น โดยเฉพาะในพื้นที่เกษตรกรรมชายฝั่งที่มีปัญหารุนแรงมากที่สุด เนื่องจาก ครัวเรือนเกษตรกรเพียง 1 ครัวเรือน (ร้อยละ 3.4) ที่ถือครองที่ดินเกินกว่า 50 ไร่ ขณะที่ครัวเรือนเกษตรกรจำนวนเกินครึ่ง (17 ครัวเรือน ร้อยละ 56.6) ถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรต่ำกว่า 10 ไร่

5.1.1.2 สภาพการถือครองที่ดินทางการเกษตร

ในปีการเพาะปลูก 31/32 เนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตรร้อยละ 64.2 เป็นเนื้อที่ถือครองของเกษตรกรผู้เป็นเจ้าของ (ตาราง 5.4) ซึ่งในจำนวนนี้ประมาณร้อยละ 90 เป็นเนื้อที่ถือครองของตนเอง และอีกร้อยละ 10 เป็นเนื้อที่ถือครองของตนเองที่เกษตรกรได้นำไปจ้างองไว้กับผู้อื่น ขณะที่ เนื้อที่ถือครองทางการเกษตรร้อยละ 35.8 เป็นเนื้อที่ถือครองของผู้อื่น ซึ่งในจำนวนนี้ประมาณร้อยละ 80 มีลักษณะการถือครองแบบเช่า และเนื้อที่ถือครองทางการเกษตรประมาณร้อยละ 8 เป็นเนื้อที่ที่ได้เปล่าจากการเข้าจับจองพื้นที่ที่ยังว่าง พื้นที่ป่ากร้างหรือพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุก

รุก ซึ่งในปีการเพาะปลูก 41/42 สภาพการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรยังคงมีโครงสร้างเดิม แต่มีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนโดย เนื้อที่ถือครองของตนเองลดลงเหลือร้อยละ 52.4 โดยประมาณ ร้อยละ 15 เป็นเนื้อที่ถือครองของตนเองที่เกษตรกรได้นำไปจำนองไว้กับผู้อื่น ขณะที่ เนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตรของผู้อื่นมีเพิ่มขึ้น จากร้อยละ 35.8 เป็น 47.6 ซึ่งส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 70 เป็นเนื้อที่ให้เกษตรกรเช่า และเนื้อที่ถือครองประมาณร้อยละ 17 เป็นเนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตรที่ได้เปล่า ซึ่งเพิ่มขึ้นจากปีการเพาะปลูก 34/35 กว่าเท่าตัว (จาก 1.43 แสนไร่ เป็น 3.14 แสนไร่ รวมเป็นเนื้อที่ที่เพิ่มขึ้นประมาณ 170,000 ไร่) โดยเนื้อที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมดในปีการเพาะปลูก 41/42 เพิ่มขึ้นจากปี 31/32 ประมาณ 40,000 ไร่เท่านั้น แสดงว่า เนื้อที่ทางการเกษตรที่มีผู้ถือครองมีจำนวนลดลง ขณะที่เนื้อที่ทางการเกษตรที่ได้จากการบุกเบิกพื้นที่ใหม่เพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัว

ตาราง 5.4 ลักษณะการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง ปีการเพาะปลูก 31/32 และ 41/42

ลักษณะการถือครองที่ดินเกษตร	จำนวนพื้นที่ (ไร่)		ร้อยละ	
	31/32	41/42	31/32	41/42
เนื้อที่ของตนเอง	1,168,609	975,001	64.2	52.4
1. ของตนเอง	1,062,612	815,458	58.3	43.8
2. จำนองผู้อื่น	105,997	158,201	5.8	8.5
3. ขายฝาก	-	1,342	0.0	0.1
เนื้อที่ของคนอื่น	652,894	884,816	35.8	47.6
4. เช่าผู้อื่น	507,572	565,680	27.9	30.4
5. รับจำนอง	1,012	1,586	0.1	0.1
6. รับขายฝาก	855	3,702	0.0	0.2
7. ได้ทำเปล่า	143,455	313,848	7.9	16.9
รวมเนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตร	1,821,503	1,859,817	100.0	100.0

ที่มา: สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดฉะเชิงเทรา, 2543.

ตาราง 5.5 คริวเรือนเกษตรผู้ถือครองและสภาพการถือครองในปีปัจจุบัน จำแนกตามกลุ่มพื้นที่เกษตรกรรม จังหวัดฉะเชิงเทรา

สภาพการถือครอง	พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง				พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทาน				พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรนาฝน			
	คริวเรือนเกษตรผู้ถือครอง		ขนาดที่ดินที่ถือครอง		คริวเรือนเกษตรผู้ถือครอง		ขนาดที่ดินที่ถือครอง		คริวเรือนเกษตรผู้ถือครอง		ขนาดที่ดินที่ถือครอง	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ของตนเองทั้งหมด	10	33.3	100.00	21.6	13	37.1	582.00	45.2	13	38.2	695.00	48.9
เช่าทั้งหมด	18	60.0	361.75	78.3	12	34.3	704.00	54.7	9	26.5	725.00	51.1
เช่าเพิ่มบางส่วน	1	3.3	0.00	0.0	9	25.7	0.00	0.0	12	35.3	0.00	0.0
ได้ทำฟรี	1	3.3	0.50	0.1	1	2.9	1.35	0.1	0	0.0	0.00	0.0
รวม	30	100.0	462.25	100.0	35	100.0	1287.35	100.0	34	100.0	1420.00	100.0

ที่มา : การสำรวจจากกลุ่มตัวอย่าง, กรกฎาคม 2544.

ลักษณะการถือครองที่ดินของครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม จากข้อมูลตาราง 5.5 พบว่า ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งมีสัดส่วนของครัวเรือนเกษตรที่ถือครองที่ดินแบบเช่าทั้งหมดร้อยละ 60.0 (ตาราง 5.2) แต่มีขนาดที่ดินที่ถือครองแบบเช่าต่ำเพียงร้อยละ 21.7 ของที่ดินทางการเกษตรทั้งหมด (ตาราง 5.5) แสดงว่า ครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่ในพื้นที่กลุ่มนี้มีที่ดินทางการเกษตรขนาดเล็กและมีสภาพการถือครองแบบเช่า สะท้อนให้เห็นถึงการมีโอกาสที่จะหลุดจากที่ดินของตนเองได้โดยง่าย ซึ่งลักษณะดังกล่าวเกิดจากการสูญเสียที่ดินทางการเกษตรจากการขายที่ดิน พบว่าร้อยละ 55 ของครัวเรือนเกษตรที่เคยขายที่ดิน เป็นการขายที่ดินที่มีอยู่ทั้งหมดและทำให้ต้องกลายเป็นเกษตรกรผู้เช่าที่ไม่มีที่ดินใช้ประกอบกิจกรรมเกษตรเป็นของตนเองเลย ขณะที่ ครัวเรือนเกษตรร้อยละ 45 ที่เคยมีประสบการณ์การขายที่ดินนั้น เป็นผู้ที่ขายที่ดินบางส่วนและปัจจุบันยังคงทำการเกษตรอยู่บนที่ดินที่เหลืออยู่ ซึ่งเป็นแปลงที่ดินที่มีขนาดเล็กลง

การศึกษาโครงสร้างการเกษตรด้านลักษณะการถือครองที่ดินนี้ สามารถนำไปพิจารณาปัญหาเรื่องการเช่าที่ดิน (Tenancy) เนื่องจาก ในจังหวัดฉะเชิงเทรามีลักษณะของการถือครองที่ดินทางการเกษตรแบบเช่าสูง โดยเป็นจังหวัดที่มีลักษณะการถือครองพื้นที่เกษตรกรรมแบบเช่าเป็นเนื้อที่ประมาณ 8 แสนไร่ หรือ ประมาณร้อยละ 50 ของเนื้อที่ถือครองทางการเกษตรทั้งหมด ส่วนในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่มนั้นจัดว่ามีความรุนแรงของปัญหาการเช่าที่ดิน โดยเฉพาะในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มทั้งในเขตชลประทาน และเขตเกษตรน้ำฝน (มีขนาดที่ดินที่มีสภาพการถือครองแบบเช่าคิดเป็นร้อยละ 54.7 และ 51.1 ตามลำดับ) พิจารณาปัญหาการเช่าที่ดินของครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมดังกล่าวเพิ่มเติมได้จากระบบการเช่าที่ดินในด้านเหตุผลของการเช่าที่ดินและฐานะการถือครองที่ดินก่อนเป็นผู้เช่า จากข้อมูลที่ได้จากการสำรวจสามารถแยกแยะความแตกต่างของสภาพปัญหาด้านการเช่าที่ดินของครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

- 1) เหตุผลของการเช่าที่ดิน เมื่อพิจารณาจากร้อยละของครัวเรือนเกษตรผู้เช่าที่ดินทั้งแบบเช่าทั้งหมด และเช่าเพิ่มบางส่วน แสดงให้เห็นว่า ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งส่วนใหญ่มีเหตุผลในการเช่าที่ดินจากการไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง (เนื่องจากมีสัดส่วนของครัวเรือนผู้เช่าทั้งหมดสูงถึงร้อยละ 60) ขณะที่ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรกรรม และเขตเกษตรน้ำฝน จะมีเหตุผลของการเช่าที่ดิน เนื่องจาก ที่ดินของตนเองมีขนาดเล็กเกินไปที่จะสร้างรายได้จากการประกอบกิจกรรมเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัว และ เช่าที่ดินเพื่อเพิ่มโอกาสในการหารายได้จากการประกอบกิจกรรมเกษตร ในฐานะที่ครัวเรือนเกษตรสามารถประกอบการได้

- สถานะการถือครองที่ดินก่อนเป็นผู้เช่า จากการสำรวจพบว่า ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทาน และเขตเขตรน้ำฝน ผู้เช่าที่ดินแบบเช่าเพิ่มบางส่วน ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีที่ดินทางการเกษตรเป็นของตนเองน้อยมาแต่เดิม จึงไม่เพียงพอที่จะใช้ประกอบกิจกรรมเกษตรเพื่อสร้างรายได้เลี้ยงครัวเรือน ดังนั้นจึงต้องเช่าที่ดินเพื่อประกอบกิจกรรมเกษตรเพิ่มเติม โดยเป็นครัวเรือนผู้เช่าเพิ่มบางส่วนที่มีที่ดินเดิมน้อยกว่า 20 ไร่ ร้อยละ 44.4 และ 83.3 ของครัวเรือนผู้เช่าที่ดินเพิ่มบางส่วนในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 2 แห่งตามลำดับ ส่วนการเช่าที่ดินของผู้เช่าเพิ่มบางส่วนที่เหลือนั้น จะเป็นการเช่าที่ผู้เช่ามีที่ดินเดิมเป็นของตนเองมากกว่า 20 ไร่ (ร้อยละ 56.6 และ 16.7 ของครัวเรือนเกษตรในแต่ละพื้นที่) แต่ที่ต้องเช่าเพิ่มเพราะต้องการเพิ่มรายได้จากภาคเกษตรในฐานะที่ครัวเรือนสามารถประกอบการได้ ส่วนผู้เช่าที่ดินแบบเช่าทั้งหมด มีเพียงครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งทะเลเท่านั้นที่ส่วนหนึ่ง (ร้อยละ 33.3) เป็นผู้ที่เคยมีที่ดินทางการเกษตรเป็นของตนเองมาก่อน แต่ต้องสูญเสียที่ดินไปด้วยสาเหตุต่าง ๆ เช่น จำเป็นที่จะต้องขายที่ดินเพราะหลุดจำนอง ขายเพราะได้ราคาสูง หรือ ขายเพื่อชำระหนี้ เป็นต้น

ความสำคัญของปัญหาการเช่าที่ดิน พิจารณาได้ว่า จะนำไปสู่ปัญหาการขาดประสิทธิภาพในการผลิต เนื่องจาก ระบบการเช่าที่ดินเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรผู้เช่าที่ดินขาดแรงจูงใจในการปรับปรุงที่ดินที่ไม่ได้เป็นของตนเองจึงไม่พยายามปรับปรุงและบำรุงดินให้ดี อีกทั้งการเช่าที่ดินก็เป็นระบบการถือครองที่ขาดความแน่นอนมั่นคงด้วย

5.1.2 ระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตร

ระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตรจะเป็นตัวชี้ถึงลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของภาคเกษตรกรรมได้อีกประการหนึ่ง โดยปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินของครัวเรือนเกษตร ได้แก่ การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตร โดยในภาพรวมระดับจังหวัดนั้น พบว่า มีลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรที่จำแนกประเภทการใช้กิจกรรมออกตามสภาพกายภาพอย่างชัดเจน ส่งผลให้มีการประกอบกิจกรรมเกษตรที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่และเกิดเป็นแหล่งผลิตทางการเกษตรแหล่งต่าง ๆ ของจังหวัด (ดังการวิเคราะห์ในบทที่ 4 โดยพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดใช้เพื่อทำนา ทำไร่ ปลูกไม้ผล/ไม้ยืนต้น และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำประเภทต่าง ๆ ส่วนภาพรวมของการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรระดับอำเภอในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่มนั้น พบว่า มีความแตกต่างของลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรที่สะท้อนออกมาจาก

การประกอบกิจกรรมเกษตรที่แตกต่างกัน พิจารณาได้ดังตาราง 5.6 และแผนที่ 5.1 - 5.3 โดยพื้นที่ส่วนใหญ่จะมีการประโยชน์ใช้ที่ดินเพื่อประกอบกิจกรรมเกษตรประเภทที่ให้ผลตอบแทนต่อหน่วยพื้นที่สูงแต่ใช้ที่ดินในการประกอบกิจกรรมเหล่านั้นน้อย ได้แก่ กิจกรรมเกษตรทางสัตว์ โดยมีความมากน้อยของการประกอบกิจกรรมแตกต่างกันในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 ประเภทตามลำดับ

ปัจจัยอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงประเภทการประกอบกิจกรรมเกษตร ซึ่งจากการสำรวจพบว่า มีการเปลี่ยนแปลงประเภทการประกอบกิจกรรมเกษตรของครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมกลุ่มต่าง ๆ จำแนกได้เป็น 3 ประเภท คือ

- 1) เปลี่ยนประเภทกิจกรรมเกษตร โดยเลิกประกอบกิจกรรมเกษตรประเภทเดิมทั้งหมด
- 2) เปลี่ยนประเภทกิจกรรมเกษตร โดยเลิกประกอบกิจกรรมเกษตรประเภทเดิมบางส่วน
- 3) ไม่เปลี่ยนประเภทกิจกรรมเกษตรเดิมที่เคยทำ แต่เพิ่มประเภทกิจกรรมใหม่

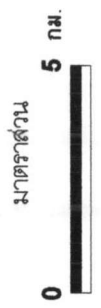
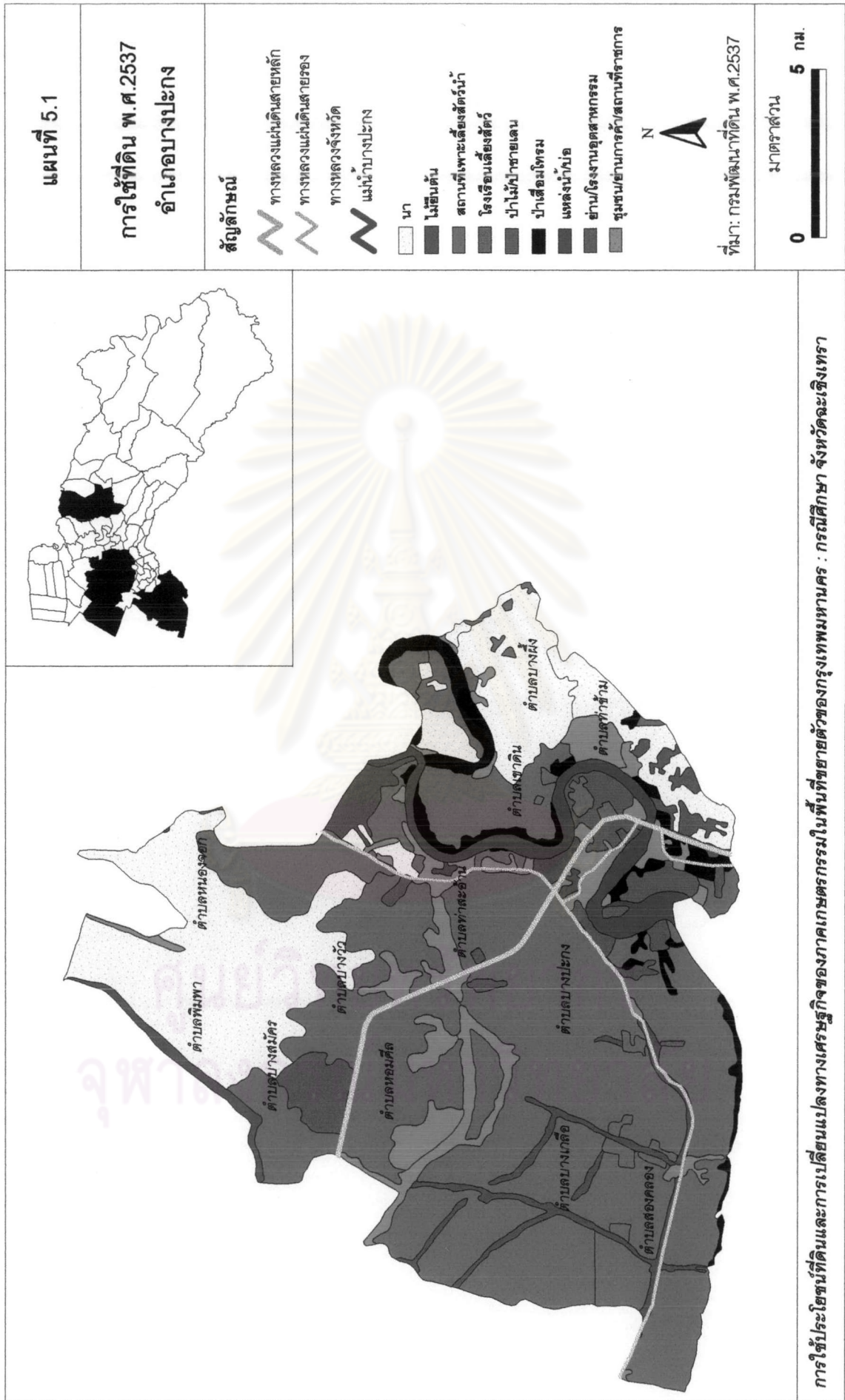
ครัวเรือนตัวอย่างส่วนใหญ่ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง (ร้อยละ 46.7) มีรูปแบบการเปลี่ยนแปลงประเภทกิจกรรมเกษตร (ทั้งที่เลิกประกอบกิจกรรมประเภทเดิมทั้งหมดและเลิกบางส่วน) มาเป็นการประกอบกิจกรรมทางสัตว์สูงถึงร้อยละ 93.0 ของครัวเรือนตัวอย่างที่เปลี่ยนแปลงประเภทกิจกรรมเกษตรโดยเลิกกิจกรรมเดิมทั้งหมดและเลิกบางส่วน (เปลี่ยนจากการทำนา ทำสวน การปลูกสัตว์ เช่น เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ และ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืด เป็นการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำประเภทกุ้งกุลาดำ) ส่วนกรณีที่มีการเพิ่มกิจกรรมโดยไม่ได้เลิกประกอบกิจกรรมประเภทเดิม (ร้อยละ 20.0) พบว่า ประเภทของกิจกรรมเกษตรที่นิยมทำเพิ่มขึ้น ได้แก่ การเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ (ร้อยละ 66.7) และการเลี้ยงกบในกระชัง (ร้อยละ 33.3) เห็นได้ว่าเป็นกิจกรรมเกษตรประเภทที่ไม่ต้องใช้ขนาดที่ดินในการประกอบกิจกรรมเป็นจำนวนมาก

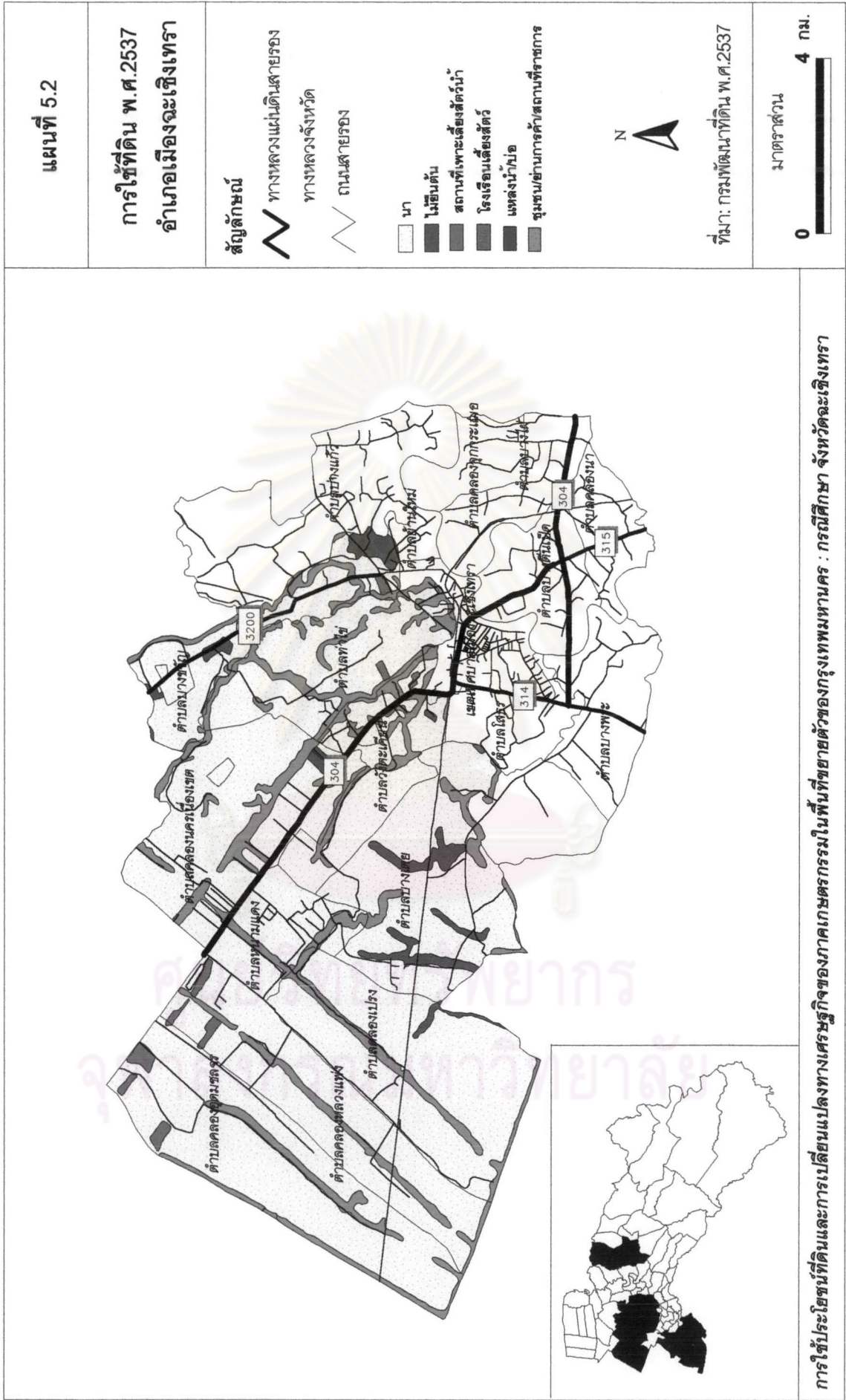
ส่วนครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรชลประทาน และเขตเกษตรน้ำฝน มีการเปลี่ยนแปลงประเภทกิจกรรมเกษตรไม่มากนัก รูปแบบที่พบมาก ได้แก่ ไม่เปลี่ยนแปลงประเภทกิจกรรมเกษตรเดิมที่เคยทำ แต่เพิ่มประเภทกิจกรรมใหม่ คิดเป็นร้อยละ 48.6 และ 11.8 ในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 2 แห่งตามลำดับ โดยประเภทของกิจกรรมเกษตรที่ครัวเรือนตัวอย่างนิยมทำเพิ่ม ได้แก่ การเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ (ร้อยละ 88.2 และ 100.0 ของครัวเรือนตัวอย่างที่เพิ่มกิจกรรม ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มทั้ง 2 เขตตามลำดับ) ซึ่งการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำในพื้นที่ดังกล่าวทำในระบบปิด (ความเค็มต่ำ) ประกอบกับครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่มีประเภทกิจกรรมเกษตรเดิมที่ทำ คือ การทำนาอยู่แล้ว เห็นได้ว่า การประกอบกิจกรรมเกษตรทั้งสองประเภทยังควบคู่กันไป อาจก่อให้เกิดปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรที่มีความขัดแย้งกันเองได้

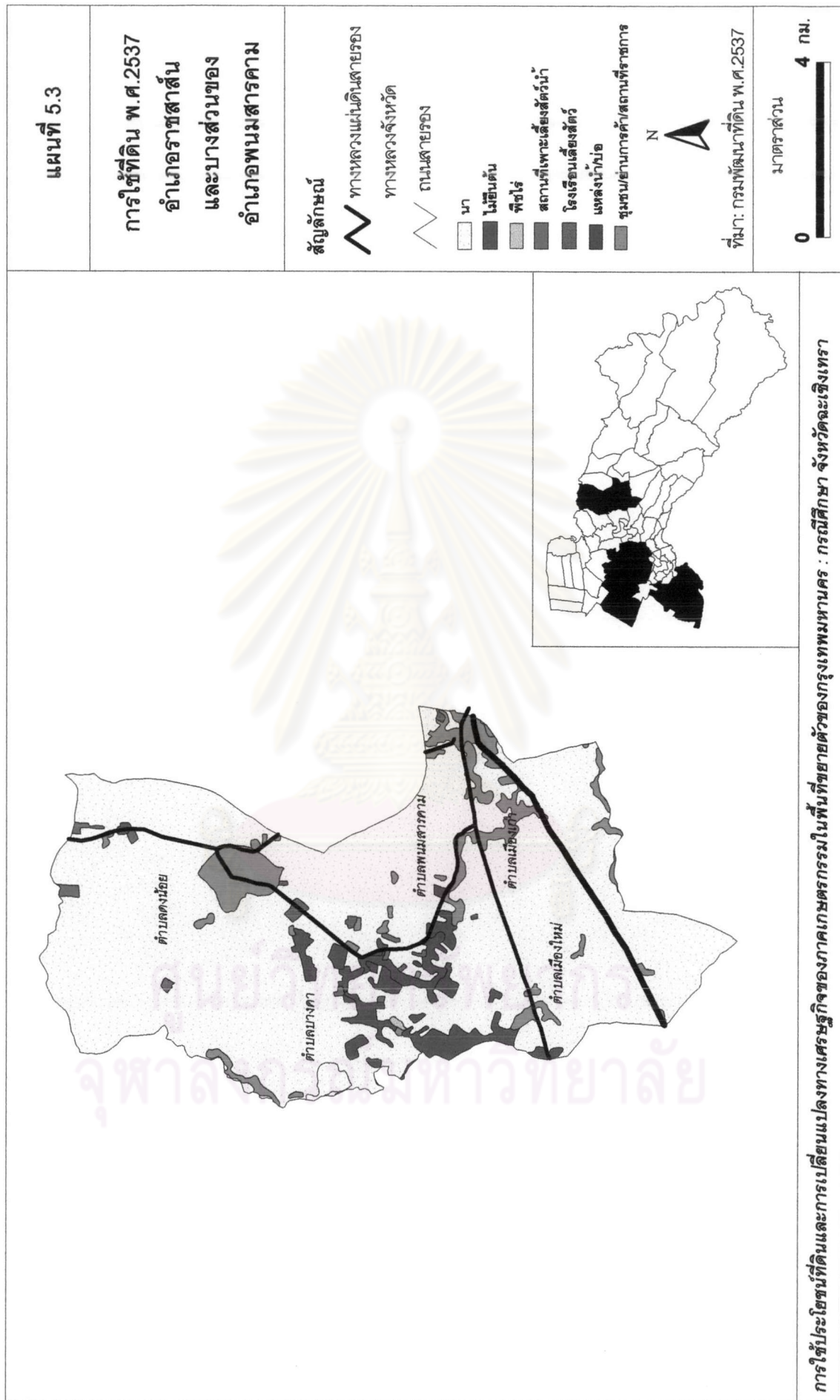
ตาราง 5.6 ประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรในปัจจุบัน จำแนกตามกลุ่มพื้นที่เกษตรกรรม จังหวัดฉะเชิงเทรา

ประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดิน	พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง		พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทาน		พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทาน	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. ทุ่งนา	0.00	0.0	1105.00	85.8	1266.00	89.2
2. ที่สวนไม้ผล ไม้ยืนต้น	214.00	46.3	35.00	2.7	40.00	2.8
3. ที่เลี้ยงสัตว์	248.25	53.7	147.35	11.4	114.00	8.0
3.1 เพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ	170.25	36.8	136.00	10.6	107.00	7.5
3.2 ป้อนเลี้ยงปลาและสัตว์อื่น ๆ	78.00	16.9	11.35	0.9	7.00	0.5
รวม	462.25	100.0	1287.35	100.0	1420.00	100.0

ที่มา : การสำรวจจากกลุ่มตัวอย่าง. กรกฎาคม 2544.

อย่างไรก็ดี พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มทั้ง 2 เขต มีการเปลี่ยนแปลงประเภทกิจกรรมเกษตรไม่มากนัก ซึ่งเกิดจากการมีโอกาสและแรงบีบในการเปลี่ยนแปลงประเภทกิจกรรมน้อยกว่าในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง เห็นได้ว่า ในพื้นที่เกษตรกรรมเหล่านี้ยังมีความหลากหลายของการประกอบกิจกรรมเกษตรประเภทใหม่ ๆ ไม่มากนัก โดยครัวเรือนเกษตรที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงประเภทกิจกรรมเกษตรเดิมที่ทำ และไม่เพิ่มประเภทกิจกรรมใหม่ มีสูงถึงร้อยละ 43.0 และ 67.6 ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรชลประทานและเขตเกษตรน้ำฝนตามลำดับ โดยเป็นกิจกรรมเกษตรประเภททำนาอย่างเดียวยังทั้งหมด

ปัจจัยทั้ง 2 ประการนี้สามารถอธิบายลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของภาคเกษตรกรรมในด้านระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตรได้ โดยจะพิจารณาระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตรจากจำนวนเงินทุนที่ครัวเรือนตัวอย่างใช้ในการประกอบกิจกรรมเกษตรทุกประเภทต่อที่ดินหนึ่งไร่ในปีการเพาะปลูกที่ผ่านมา ซึ่งแบ่งได้เป็น 5 ระดับ คือ

- 1) ระดับสูง (มากกว่า 50,000 บาทต่อไร่)
- 2) ระดับค่อนข้างสูง (10,001-50,000 บาทต่อไร่)
- 3) ระดับปานกลาง (5,000-10,000 บาทต่อไร่)
- 4) ระดับค่อนข้างต่ำ (1,001-5,000 บาทต่อไร่)
- 5) ระดับต่ำ (น้อยกว่า 1,000 บาทต่อไร่)

จากการสำรวจครัวเรือนตัวอย่างในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม พบว่า ครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งจะมีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินสูง (เฉลี่ย 23,134 บาทต่อไร่) ขณะที่ครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรชลประทาน และเขตเกษตรน้ำฝนจะมีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตรปานกลาง (เฉลี่ย 8,757 บาทต่อไร่) และค่อนข้างต่ำ (เฉลี่ย 3,717 บาทต่อไร่) ตามลำดับ (ตาราง 5.2) อิทธิพลของปัจจัยด้านประเภทกิจกรรมเกษตรที่ครัวเรือนตัวอย่างเลือกทำ มีผลต่อระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินโดย ครัวเรือนเกษตรที่ประกอบกิจกรรมการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ จะมีการลงทุนต่อหน่วยพื้นที่สูง ขณะที่มีผลตอบแทนต่อหน่วยพื้นที่สูงเช่นกัน ดังจะเห็นได้ชัดเจนในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง ส่วนปัจจัยด้านการเกษตรอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลรองลงมา ได้แก่ สภาพภูมิประเทศและการพัฒนาเกษตรกรรม เช่น ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทาน เกษตรกรสามารถทำนาได้มากกว่าหนึ่งครั้งในรอบปีการเพาะปลูก ทำให้มีการลงทุนประกอบกิจกรรมเกษตรเป็นจำนวนสูงเมื่อเทียบกับที่นานอกเขตชลประทาน หรือเขตเกษตรน้ำฝน เป็นต้น

ความแตกต่างของระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินของครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมกลุ่มต่าง ๆ ยังสามารถจำแนกได้จากสภาพครัวเรือนเกษตร ขนาดที่ดินที่ถือครอง และสภาพการถือครองที่ดิน โดยในด้านสภาพครัวเรือน พบว่า ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง ครัวเรือน

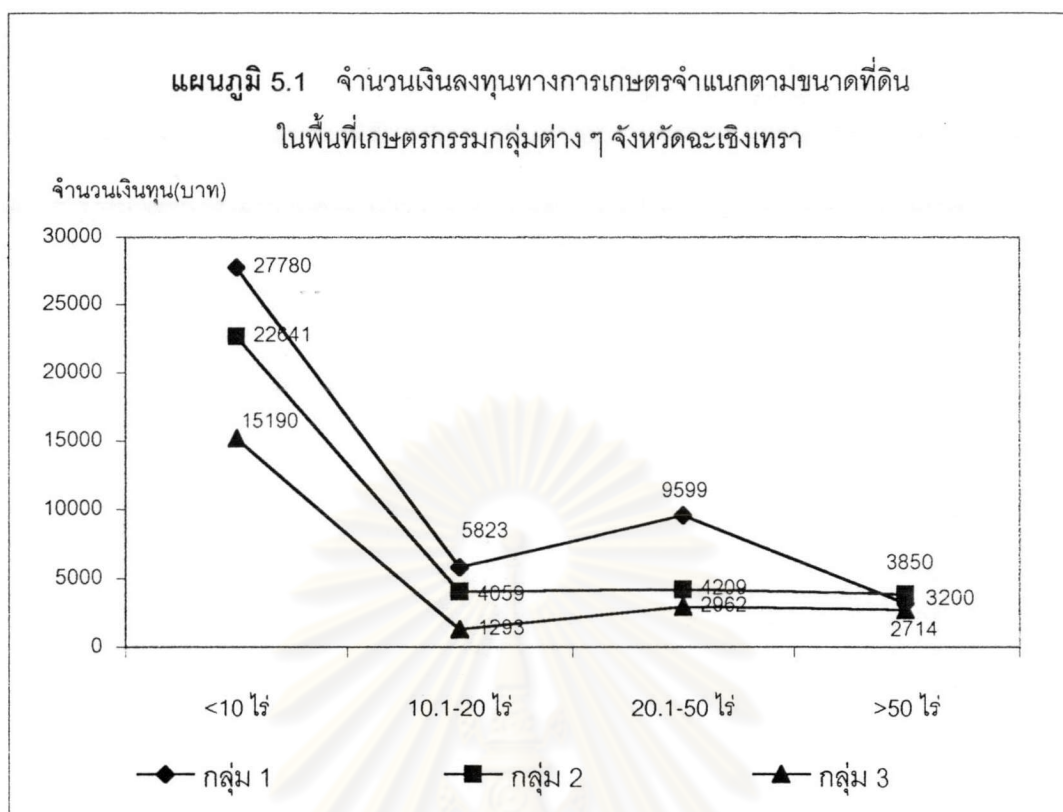
ประเภทเกษตรอย่างเดียวกับประเภทเกษตรและอื่น ๆ มีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตรค่อนข้างสูงใกล้เคียงกัน (เฉลี่ย 21,518 และ 23,314 บาทต่อไร่ ตามลำดับ) ขณะที่ ครัวเรือนตัวอย่างในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรชลประทาน และเขตเกษตรน้ำฝน มีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตรเปรียบเทียบระหว่างครัวเรือนทั้งสองประเภทแตกต่างกันมาก คือ ครัวเรือนประเภทเกษตรอย่างเดียวยังเป็นจำนวน 13,622 บาทต่อไร่ และ ครัวเรือนประเภทเกษตรและอื่น ๆ จำนวน 5,514 บาทต่อไร่ ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรชลประทาน และ 6,033 บาทต่อไร่ กับ 2,095 บาทต่อไร่ ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรน้ำฝน (ตาราง 5.7) การที่ครัวเรือนประเภทเกษตรอย่างเดียวยังมีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตรสูงกว่า เนื่องจาก ครัวเรือนเหล่านี้ส่วนใหญ่มีขนาดที่ดินที่ใช้ประกอบกิจกรรมเกษตรเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังต้องพึ่งพารายได้จากภาคเกษตรเพียงแหล่งเดียว ดังนั้นจึงต้องลงทุนทำการผลิตอย่างเต็มที่เพื่อให้ได้ผลผลิตคุ้มค่าเมื่อเทียบกับขนาดที่ดินที่มีอยู่ ซึ่งมีลักษณะที่ต่างจากพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งที่ครัวเรือนประเภทเกษตรและอื่น ๆ จะมีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินที่สูงกว่า และไม่แตกต่างจากครัวเรือนประเภทเกษตรอย่างเดียวมัก สะท้อนให้เห็นถึง ความพยายามที่จะใช้ที่ดินที่มีอยู่จำกัดให้เกิดประโยชน์และมีผลตอบแทนสูงสุด เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีราคาที่ดินสูงกว่าพื้นที่อื่น ๆ

ในด้านขนาดที่ดินจะพบว่ายังครัวเรือนเกษตรมีที่ดินที่ถือครองขนาดเล็ก จะยังมีจำนวนเงินลงทุนที่ใช้ประกอบกิจกรรมเกษตรเฉลี่ยต่อหน่วยพื้นที่สูง (ตาราง 5.7 และ แผนภูมิ 5.1) โดยลักษณะดังกล่าวจะเกิดขึ้นคล้ายคลึงกันในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม สะท้อนภาพการเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่มีการประกอบกิจกรรมทางการเกษตรอย่างเข้มข้น (ที่ดินขนาดเล็ก มีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินสูง) เนื่องจาก การมีแรงบีบคั้นด้านแปลงที่ดินที่มีขนาดเล็กนั่นเอง นอกจากนี้ แผนภูมิ 5.2 ยังแสดงให้เห็นความรุนแรงของปัญหาการเช่าที่ดินในพื้นที่ขยายตัว โดยพิจารณาได้ว่าระบบการถือครองที่ดินจะมีผลโดยตรงต่อการตัดสินใจดำเนินการผลิตของครัวเรือนเกษตร ในด้านแรงจูงใจในการผลิต การปรับปรุงระบบการผลิต และการลงทุนทำการผลิต ซึ่งในภาวะที่ครัวเรือนเกษตรมีสภาพการถือครองเป็นแบบเช่าที่ดิน ทำให้เกษตรกรขาดแรงจูงใจในการผลิต ส่งผลให้มีการลงทุนในการผลิตต่ำลงไปด้วย จากข้อมูลจะเห็นได้ว่า ครัวเรือนเกษตรที่มีสภาพการถือครองที่ดินแบบเช่าทั้งหมดในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม จะมีจำนวนเงินลงทุนประกอบกิจกรรมเกษตรต่อหน่วยพื้นที่ในรอบปีการเพาะปลูกต่ำที่สุด เมื่อเทียบกับสภาพการถือครองรูปแบบอื่น ข้อมูลดังกล่าว สนับสนุนปัญหาการถือครองที่ดินในทุกกลุ่มพื้นที่เกษตรกรรม

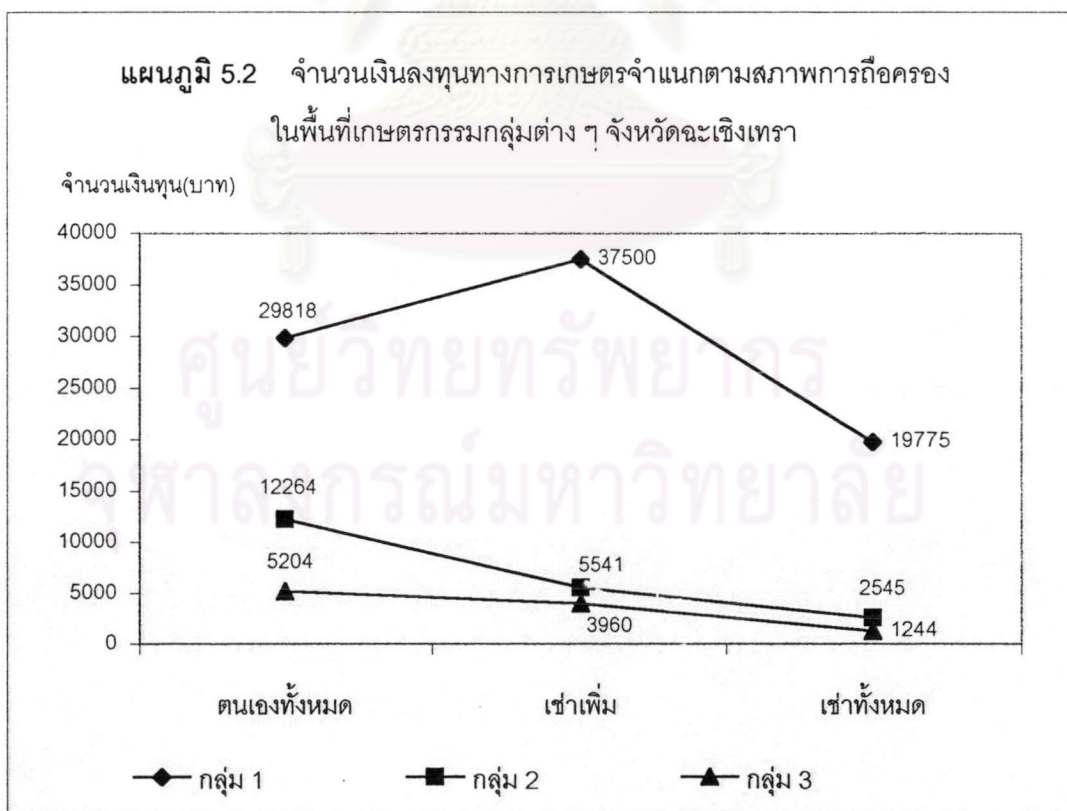
ตาราง 5.7 ระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตร จำแนกตามปัจจัยด้านต่าง ๆ ของพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม จังหวัดฉะเชิงเทรา

ปัจจัย	ปัจจัยจำแนก	พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง			พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทาน			พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรน้ำฝน					
		ค่าเฉลี่ย	จำนวน	ค่าต่ำสุด	ค่าสูงสุด	ค่าเฉลี่ย	จำนวน	ค่าต่ำสุด	ค่าสูงสุด	ค่าเฉลี่ย	จำนวน	ค่าต่ำสุด	ค่าสูงสุด
ประเภทครัวเรือนเกษตร	เกษตรอย่างเดียว	21,518	3	6,222	50,000	13,622	14	715	66,667	6,033	14	554	28,570
	เกษตรและอื่น ๆ	23,314	27	1,000	72,000	5,514	21	756	25,000	2,095	20	530	13,000
ขนาดที่ดิน	< 5 ไร่	38,164	13	2,000	72,000	31,202	3	3,960	66,667	15,190	3	2,000	28,570
	6-10 ไร่	17,395	4	1,000	30,000	44,080	2	25,000	63,160	1,293	6	825	2,050
	11-20 ไร่	5,823	5	1,167	13,200	4,059	8	715	12,472	2,962	16	547	13,000
	21-50 ไร่	9,599	7	1,000	37,500	4,209	12	975	8,871	3,121	6	530	13,346
	มากกว่า 100 ไร่	32,000	1	32,000	32,000	3,850	10	1,310	8,300	2,307	3	1,584	2,700
สภาพถือครองที่ดิน	ตนเองทั้งหมด	29,818	10	1,570	68,000	12,264	13	715	63,160	5,204	13	530	28,570
	เช่าทั้งหมด	19,775	18	1,000	72,000	2,545	12	756	5,353	1,244	9	547	2,050
	เช่าเพิ่มบางส่วน	37,500	1	37,500	37,500	5,541	9	1,310	12,472	3,960	12	554	13,346
	รวม	23,134	30	1,000	72,000	8,757	35	715	66,667	3,717	34	530	28,570

ที่มา : การสำรวจจากกลุ่มตัวอย่าง. กรกฎาคม 2544.

ที่มา : จากตาราง 5.7

ที่มา : จากตาราง 5.7

5.2 สภาพเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลง

การนำแนวคิดเกี่ยวกับการขยายตัวของเมืองระดับมหานครมาใช้อธิบายสภาพเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเกษตรกรรมในจังหวัดบริเวณเขตรอบนอกที่ได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ในลักษณะการกระจายการผลิตโดยเฉพาะการผลิตในภาคอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกเข้ามาในพื้นที่ เป็นการวิเคราะห์ภายใต้กรอบระยะเวลาในช่วงที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทอื่นแผ่ขยายเข้ามาในพื้นที่ ซึ่งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเกษตรกรรมในด้านต่าง ๆ พิจารณาได้เป็น 3 ด้าน คือ ด้านการผลิต ด้านการตลาด และด้านการดำรงชีพ

5.2.1 ด้านการผลิต

พิจารณาได้จากปัจจัยการผลิต (Input) และ ผลผลิต (Output) โดยในด้านผลผลิตได้ทำการวิเคราะห์ในเรื่องผลิตภัณฑ์จังหวัดในภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นรายได้รวมจากการขายผลผลิตในจังหวัดที่จำแนกเป็นรายจังหวัดและรายอำเภอ ดังนั้น จะพิจารณาการเปลี่ยนแปลงด้านการผลิตจากปัจจัยการผลิตทางการเกษตรเท่านั้น ประกอบด้วย ทุน เทคโนโลยีในการผลิต และแรงงานในภาคเกษตร ซึ่งสามารถอธิบายความสัมพันธ์ของปัจจัยการผลิตทั้ง 3 ด้านที่มีการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมืองได้ว่า เพื่อชดเชยจำนวนแรงงานที่ลดลงจากการไปประกอบอาชีพอื่นนอกภาคเกษตร ในการผลิตทางการเกษตรจึงจำเป็นต้องใช้ปัจจัยทุนและเครื่องทุ่นแรง รวมทั้งมีการใช้แรงงานจ้างเพิ่มขึ้น

5.2.1.1 ปัจจัยทุน

ต้นทุนที่เกษตรกรในจังหวัดจะเชิงเทราใช้ในการผลิตทางการเกษตร จะพิจารณาจากรายจ่ายเงินสดการเกษตรในไร่ นาเฉลี่ยต่อครัวเรือน ที่แบ่งตามประเภทการประกอบกิจกรรมเกษตรเป็นทางพืช ทางสัตว์ และรายจ่ายอื่น ๆ (ตาราง 5.8) จะเห็นได้ว่า มีการเปลี่ยนแปลงรายจ่ายเงินสดทางพืชลดลงจากปีการเพาะปลูก 31/32 ที่มีสัดส่วนในรายจ่ายทั้งหมดคิดเป็นร้อยละ 32.6 เป็นร้อยละ 26.2 ในปี 41/42 โดยมีสัดส่วนในรายจ่ายทางสัตว์เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 46 เป็นร้อยละ 67 ขณะที่สัดส่วนของรายจ่ายประเภทอื่น ๆ ได้แก่ ค่าเช่า ค่าซ่อมแซมอุปกรณ์ทางการเกษตร ค่าดอกเบี้ย ค่าภาษี ฯลฯ ลดลงมากเช่นกัน จากร้อยละ 21.2 เหลือเพียงร้อยละ 6.8 สังเกตได้ว่ารายจ่ายค่าดำเนินงาน (ค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนผันแปร เช่น ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า ค่าพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่าอาหารสัตว์ เป็นต้น) เป็นตัวแปรที่ทำให้เกิดการเพิ่มและลดในโครงสร้างรายจ่ายทั้งทางพืชและทางสัตว์

ตาราง 5.8 รายได้และรายจ่ายเงินสดเฉลี่ยต่อปีของครัวเรือนเกษตรกรจังหวัดฉะเชิงเทรา ปีการเพาะปลูก 31/32 - 41/42

รายการ	จำนวนเงิน (หน่วย: บาทต่อครัวเรือน)			
	ปีการเพาะปลูก 31/32	ร้อยละ	41/42	ร้อยละ
1. รายได้เงินสดการเกษตรในไร่นา	111,386	100.0	96,420	100.0
1.1 ทางพืช	79,667	71.5	42,957	44.6
ข้าว		-	6,795	7.0
พืชไร่		-	27,666	28.7
พืชน้ำมัน		-	41	0.0
พืชเส้นใย		-	291	0.3
พืชผัก		-	333	0.3
ไม้ผล/ไม้ยืนต้น		-	7,735	8.0
ไม้ดอก/ไม้ประดับ		-	96	0.1
1.2 ทางสัตว์	25,937	23.3	48,039	49.8
ปศุสัตว์		-	25,798	26.8
สัตว์น้ำ		-	22,241	23.1
1.3 อื่น ๆ เช่น ให้เช่า/ขายพันธุ์/ขายทรัพย์สิน	5,782	5.2	5,424	5.6
2. รายจ่ายเงินสดการเกษตรในไร่นา	40,719	100.0	123,241	100.0
2.1 ทางพืช	21,512	52.8	32,318	26.2
แรงงานคน		-	12,196	9.9
แรงงานสัตว์		-	28	0.0
เครื่องจักรกล		-	10,148	8.2
ค่าดำเนินงาน		-	9,946	8.1
2.2 ทางสัตว์	16,293	40.0	82,525	67.0
แรงงานคน		-	90	0.1
แรงงานสัตว์		-	-	0.0
เครื่องจักรกล		-	636	0.5
ค่าดำเนินงาน		-	81,799	66.4
2.3 อื่น ๆ (ค่าเช่า/ค่าซ่อมแซม/ดอกเบี้ย/ภาษี)	2,914	7.2	8,397	6.8
3. รายได้เงินสดสุทธิเกษตรกร (1-2)	70,667	-	26,821	-
4. รายได้เงินสดนอกเกษตร	26,187	100.0	84,159	100.0
4.1 รับจ้าง / แปรรูป ทางการเกษตร		-	6,107	7.3
4.2 ค่าขาย / บริการ / หนี้กรรม		-	11,089	13.2
4.3 รับจ้างนอกเกษตร / เงินเดือน		-	66,963	79.6
5. รายได้เงินสดสุทธิครัวเรือน (3+4)	96,854	-	57,338	-
6. รายจ่ายเงินสดนอกเกษตร	34,092	100.0	71,401	100.0
6.1 บริโภค		-	29,884	41.9
6.2 อุปโภคและอื่น ๆ		-	41,517	58.1
7. เงินสดคงเหลือ (5-6)	62,762	-	14,063	-
8. สัดส่วนรายได้เงินสดสุทธิเกษตรกร/นอกเกษตร (3/4)	2.70	-	0.32	-
9. สัดส่วนรายจ่าย/รายได้เงินสดทางการเกษตร (2/1)	0.37	-	1.28	-

ที่มา: เขตเศรษฐกิจการเกษตรที่ 18 จังหวัดฉะเชิงเทรา.

ใน 2 ช่วงปี โดยค่าดำเนินการทางฟาร์มมีสัดส่วนลดลง และค่าดำเนินการทางสัตว์มีสัดส่วนเพิ่มขึ้น ซึ่งค่าดำเนินการนี้แสดงถึงค่าใช้จ่ายในการลงทุนผลิต แสดงว่า มีการผลิตทางฟาร์มลดลง ขณะที่มีการผลิตทางสัตว์เพิ่มขึ้น สอดคล้องกับแนวโน้มการผลิตทางสัตว์ประเภทเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ได้แก่ กุ้งกุลาดำ ที่เพิ่มขึ้นในสัดส่วนมูลค่าผลผลิตทางการเกษตรของจังหวัดดังที่ได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในบทที่ผ่านมาแล้ว ส่วนในพื้นที่เกษตรกรรมกลุ่มต่าง ๆ นั้น การเปลี่ยนแปลงการลงทุนการผลิตจะขึ้นอยู่กับเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบกิจกรรมเกษตร โดยครัวเรือนตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ 66.7, 54.3 และ 32.4 ของครัวเรือนตัวอย่างในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม ตามลำดับ) มีการเปลี่ยนประเภทกิจกรรมเกษตรที่ทำ โดยประเภทกิจกรรมเกษตรรูปแบบใหม่ที่ครัวเรือนตัวอย่างนิยมทำ ได้แก่ การเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยเงินลงทุนสูงมากขึ้นกว่าการทำนาและเลี้ยงสัตว์ที่เป็นประเภทกิจกรรมเกษตรดั้งเดิมของพื้นที่

5.2.1.2 เทคโนโลยีในการผลิต

จากตาราง 5.9 พบว่า ผู้ถือครองทางการเกษตรในจังหวัดจะเชิงเทราใช้เครื่องจักรกลและเครื่องทุ่นแรงประเภทต่าง ๆ ช่วยในการผลิตมาตั้งแต่ ปี พ.ศ.2521 โดยเครื่องจักรที่ผู้ถือครองมีเป็นสัดส่วนสูงสุด ได้แก่ เครื่องสูบน้ำหรือระหัดวิดน้ำที่ใช้เครื่องยนต์ (ร้อยละ 47.4) เครื่องนวดหรือกะเทาะเมล็ด (ร้อยละ 44.9) และ รถไถ 2 ล้อ (ร้อยละ 42.8) อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ.2536 มีจำนวนผู้ถือครองที่ใช้เครื่องจักรกลและเครื่องทุ่นแรงทางการเกษตรเพิ่มขึ้นเกือบทุกประเภท เมื่อเปรียบเทียบกับอัตราการเพิ่มจำนวนผู้ถือครองเครื่องจักรกลและเครื่องทุ่นแรงประเภทต่าง ๆ โดยมีจำนวนผู้ถือครองที่มีเครื่องเก็บเกี่ยวเพิ่มขึ้นเป็นอัตราเพิ่มเฉลี่ยสูงสุด คิดเป็นร้อยละ 642.6 ต่อปี รองลงมา คือ รถจักรยานยนต์ (ร้อยละ 66.2 ต่อปี) เครื่องอบเมล็ด และ เครื่องสีข้าว (ร้อยละ 24.7 ต่อปี เท่ากัน) เครื่องหว่านหรือหยอดปุ๋ย (ร้อยละ 14.3 ต่อปี) สำหรับเครื่องจักรและเครื่องทุ่นแรงประเภทที่มีสัดส่วนผู้ถือครองสูงเกินร้อยละ 50 เมื่อเทียบกับผู้ถือครองทั้งหมดในปี พ.ศ.2536 ได้แก่ เครื่องพ่นยาปราบศัตรูพืช (ร้อยละ 57.0) และ รถไถ 2 ล้อ (ร้อยละ 50.4) การที่ผู้ถือครองใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ ช่วยในการผลิต ส่งผลให้ปัจจัยการผลิตด้านแรงงานลดความสำคัญลงมาก ส่วนการใช้ปุ๋ยและยาป้องกันและกำจัดศัตรูพืชนั้น พบว่า มีผู้ถือครองใช้ปุ๋ยเพิ่มขึ้น 9,980 ราย โดยมีอัตราเพิ่มจำนวนผู้ถือครองที่ใช้ปุ๋ยเฉลี่ยร้อยละ 2.58 ต่อปี (สูงกว่าอัตราเพิ่มจำนวนผู้ถือครองเฉลี่ยร้อยละ 1.3 ต่อปี) ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ถือครองจะใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มขึ้นจาก 39.5 ล้านกิโลกรัม ในปี พ.ศ.2521 เป็น 55.65 ล้านกิโลกรัมในปี พ.ศ.2536 อย่างไรก็ตามจะไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีเฉลี่ยต่อผู้ถือครอง จาก 1.69 ตัน เป็น 1.68 ตันต่อหนึ่งผู้ถือครอง และมีผู้ถือครองใช้ยาป้องกันและกำจัดศัตรูพืช เพิ่มขึ้นจาก 19,744 ราย เป็น 29,047 ราย คิดเป็นอัตราเพิ่มเฉลี่ยร้อยละ 3.14 ต่อปี (สูงกว่าอัตราเพิ่มจำนวนผู้ถือครองเฉลี่ยต่อปี)

ตาราง 5.9 จำนวนผู้ถือครองทางการเกษตรในจังหวัดฉะเชิงเทราที่ใช้เครื่องจักรและเครื่องมือ
ทางการเกษตรประเภทต่าง ๆ พ.ศ.2521 และ 2536

หน่วย: ครัวเรือน

เครื่องจักรและเครื่องมือ	พ.ศ. 2521	ร้อยละ	พ.ศ. 2536	ร้อยละ	อัตราเพิ่ม
1. รถแทรกเตอร์ 4 ล้อ	8,480	21.9	10,721	23.1	1.8
2. รถไถ 2 ล้อ	16,540	42.8	23,429	50.4	2.8
3. เครื่องสูบน้ำ/ระเหยดินน้ำใช้เครื่อง ยนต์	18,313	47.4	19,843	42.7	0.6
4. เครื่องปลูกหรือหยอดเมล็ด	1,696	4.4	4,240	9.1	10.0
4.1 ใช้แรงคน	1,534	4.0	3,979	8.6	10.6
4.2 ใช้เครื่องยนต์	162	0.4	261	0.6	4.1
5. เครื่องหว่านหรือหยอดปุ๋ย	27	0.1	85	0.2	14.3
6. เครื่องพ่นยาปราบศัตรูพืช	12,235	31.6	26,483	57.0	7.8
6.1 ใช้แรงคน	7,783	20.1	18,058	38.9	8.8
6.2 ใช้เครื่องยนต์	4,452	11.5	8,425	18.1	5.9
7. เครื่องกำจัดวัชพืช	n.a.	n.a.	886	1.9	-
8. เครื่องเก็บเกี่ยว	88	0.2	8,570	18.5	642.6
9. เครื่องนวดหรือกะเทาะเมล็ด	17,378	44.9	11,351	24.4	-2.3
10. เครื่องอบเมล็ด	27	0.1	127	0.3	24.7
11. เครื่องสีข้าว	1,039	2.7	4,432	9.5	24.7
12. อุปกรณ์ขนส่งเพื่อการเกษตร					
12.1 รถบรรทุก	8,571	22.2	16,485	35.5	6.2
4 ล้อ	n.a.	n.a.	8,142	17.5	-
6 ล้อ	n.a.	n.a.	4,134	8.9	-
10 ล้อ	n.a.	n.a.	4,209	9.1	-
12.2 รถจักรยานยนต์	1,006	2.6	10,990	23.7	66.2
12.3 รถเกษตรกร (อีแต่น/ใช้ต้อย)	n.a.	n.a.	8,379	18.0	-
12.4 เกวียนหรือล้อเลื่อน	6,069	15.7	n.a.	n.a.	-
จำนวนครัวเรือนเกษตรรวม	38,675	100.0	46,443	100.0	1.3

ที่มา: สำมะโนการเกษตร พ.ศ.2521 และ 2536 จังหวัดฉะเชิงเทรา และจากการคำนวณเพิ่มเติม

จากข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงการใช้เทคโนโลยีช่วยในการผลิตสูงมาตั้งแต่ในอดีต และมีการใช้เพิ่มมากขึ้นต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนในพื้นที่เกษตรกรรมกลุ่มต่าง ๆ มีลักษณะการใช้ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ สูงในทุกกลุ่มพื้นที่มาตั้งแต่อดีต ลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้น เนื่องจาก การพัฒนาการเกษตรของจังหวัดที่มีรูปแบบของการพัฒนาสูงมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยมีลักษณะของการตอบสนองต่อการขยายตัวด้านเทคโนโลยีการผลิตสูงเป็นพื้นฐานเดิมอยู่แล้ว ดังนั้น ภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงด้านการผลิตทางการเกษตร เมื่อพิจารณาจากปัจจัยการผลิตในช่วงระยะเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมาจึงมีไม่มากนัก

5.2.1.3 แรงงานในภาคเกษตร

เปรียบเทียบครัวเรือนเกษตรที่มีการใช้แรงงานคนประเภทต่าง ๆ ในปี พ.ศ.2521 และ 2536 จากตาราง 5.10 ได้ว่าการใช้แรงงานคนไม่ค่อยมีความแตกต่างกันมากนักใน 2 ช่วงปี คือ ส่วนใหญ่ครัวเรือนเกษตรจะไม่จ้างลูกจ้างทำงานเกษตร เนื่องจาก มีการใช้เทคโนโลยีช่วยในการผลิตสูงตั้งแต่อดีตแล้ว โดยอาศัยเครื่องจักรกลและเครื่องทุ่นแรงประเภทต่าง ๆ (เสนอข้อมูลในหัวข้อต่อไป) ส่วนการจ้างลูกจ้างชั่วคราวมีสัดส่วนที่สูงในทั้ง 2 ช่วงปี และมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นเล็กน้อยในปี พ.ศ.2536 ซึ่งสันนิษฐานว่ามาจากการจ้างลูกจ้างประจำที่ลดลง สาเหตุที่มีการจ้างลูกจ้างชั่วคราวสูงนั้น เนื่องจาก การจ้างลูกจ้างชั่วคราวมีลักษณะการจ้างที่เป็นไปตามช่วงการผลิต ได้แก่ ช่วงไถ การหว่านปุ๋ย และการเก็บเกี่ยวผลผลิตทั้งทางพืชและทางสัตว์ (เช่น การช้อนกุ้ง) ประกอบกับการมีขนาดแปลงที่ดินที่เพาะปลูกเล็กกลง จึงไม่จำเป็นที่จะต้องจ้างลูกจ้างประจำในการผลิต ซึ่งให้เห็นถึงรูปแบบการใช้แรงงานเพื่อการผลิตทางการเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมือง ที่จะใช้แรงงานของเกษตรกรในครัวเรือนในลักษณะเป็นผู้ประกอบการเสียมากกว่า ซึ่งไม่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากและไม่จำเป็นต้องมีแรงงานประจำ

จากการสำรวจพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม พบว่า ไม่มีครัวเรือนใดเลยที่จ้างแรงงานในลักษณะถาวรเพื่อช่วยในการผลิต ครัวเรือนตัวอย่างทั้งหมดว่าจ้างแรงงานรับจ้างตามประเภทของกิจกรรมที่ทำเป็นครั้ง ๆ ไป โดยมีลักษณะของการจ้างแรงงานตามความชำนาญเฉพาะอย่าง (Specialization) ซึ่งมีรูปแบบเช่น ในการทำนา จะมีการจ้างไถ จ้างหว่าน (เมล็ด, ปุ๋ย) และการจ้างเกี่ยว ฯลฯ ขณะที่การทำสวน จะเป็นการจ้างหว่านปุ๋ย และจ้างฉีดยาฆ่าแมลง สำหรับการเลี้ยงสัตว์นั้น จะมีลักษณะของการจ้างเลี้ยงในการเฝ้าดูแลและให้อาหาร การจ้างปรับพื้นที่ให้เหมาะสมต่อการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำรุ่นต่อไป เป็นต้น การใช้แรงงานรับจ้างชั่วคราวนี้ มีลักษณะการจ้างแรงงานที่คล้ายคลึงกันในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม และเกิดขึ้นในพื้นที่มาตั้งแต่ช่วงเวลาดั้งเดิมของการศึกษาแล้ว จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่บ้างในด้านรูปแบบโดยอาศัยการปรับปรุง

เทคโนโลยีที่ใช้ ทำให้เป็นการจ้างในลักษณะเจ้าของเครื่องจักรกลทางการเกษตรเป็นผู้รับจ้าง มากกว่าการจ้างโดยแรงงานคนเป็นผู้รับจ้าง

ตาราง 5.10 การใช้แรงงานคนประเภทต่าง ๆ ของครัวเรือนเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา พ.ศ.2521 และ 2536

หน่วย : ครัวเรือน

การใช้แรงงานคน	พ.ศ. 2521		พ.ศ. 2536	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ไม่จ้างลูกจ้างทำงานเกษตร	16,750	46.1	22,826	49.2
จ้างลูกจ้างประจำ	2,750	7.6	521	1.1
จ้างลูกจ้างชั่วคราว	16,270	44.7	22,395	48.2
จ้างลูกจ้างประจำและชั่วคราว	599	1.6	689	1.5
รวม	36,369	100.0	46,431	100.0

ที่มา: สำมะโนการเกษตร พ.ศ.2521 และ 2536 จังหวัดฉะเชิงเทรา และจากการคำนวณเพิ่มเติม

5.2.2 ด้านการตลาด

พิจารณาในแง่การกระจายการผลิตหรือการใช้จ่ายของครัวเรือนเกษตรกร โดยอาจดูได้จาก รายได้และรายจ่ายของครัวเรือนเกษตรกร ในแง่แหล่งที่มา และจำนวนของรายได้-รายจ่าย

5.2.2.1 รายได้

จากตาราง 5.8 พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้เงินสดการเกษตรจากไร่ นาเฉลี่ยต่อครัวเรือนลดลงทั้งทางพืชและทางสัตว์ จากจำนวนรวม 111,386 บาท ในปีการเพาะปลูก 31/32 และลดลงเหลือ 96,420 บาท ในปีการเพาะปลูก 41/42 ซึ่งรายได้เงินสดการเกษตรส่วนใหญ่มาจากทางสัตว์โดยเฉพาะสัตว์น้ำ ส่วนทางพืชนั้น ข้าวและพืชไร่สร้างรายได้ให้ครัวเรือนเกษตรกรสูงสุด ซึ่งจากรูปแบบการประกอบกิจกรรมเกษตรในจังหวัดที่ส่วนใหญ่เป็นแบบผสม คือ ในหนึ่งครัวเรือนมีการผลิตทั้งทางพืชและทางสัตว์ประกอบกัน โดยจะมีข้าวเป็นพืชหลัก ส่วนกิจกรรมทางสัตว์ในครัวเรือนได้เปลี่ยนจากการปศุสัตว์เป็นการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในช่วงหลัง (ปีการเพาะปลูก 41/42) สำหรับรายได้เงินสดนอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้นจาก 26,187 บาท เป็น 34,159 บาท โดยมีรายได้จากการรับจ้างนอกเกษตรและจากเงินเดือนสูงสุด ประมาณร้อยละ 80 ของรายได้นอกภาคเกษตร เมื่อพิจารณาจากจำนวนรายได้เงินสดสุทธิครัวเรือน พบว่า การลดลงของรายได้ในภาค

เกษตรทำให้รายได้เงินสดสุทธิของครัวเรือนลดลงไปด้วย แม้จะมีรายได้เงินสดจากกิจกรรมนอกภาคเกษตรมากขึ้นก็ตาม แสดงให้เห็นว่า รายได้หลักของครัวเรือนเกษตรก็ยังคงมาจากไร่นา ส่วนการลดรายได้ลงในช่วงปี 41/42 นั้น เป็นผลมาจากภาวะผลผลิตเสียหาย อีกทั้งอยู่ในช่วงเปลี่ยนจากการทำปศุสัตว์เป็นการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำใหม่ ๆ เห็นได้จากการมีรายจ่ายเงินสดทางสัตว์น้ำในหมวดค่าดำเนินการ ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายที่เป็นต้นทุนผันแปรทางการผลิตเพิ่มขึ้น จึงทำให้มีรายได้จากการขายผลผลิตยังไม่เต็มที่

เมื่อพิจารณาตามกลุ่มพื้นที่เกษตรกรรม (ตาราง 5.11) พบว่า พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งมีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของรายได้ตามแหล่งที่มาของรายได้หลักจากธุรกิจส่วนตัว (ร้อยละ 34.6) เป็นรายได้จากภาคเกษตรทางสัตว์ (ร้อยละ 42.9) ขณะที่ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทานและเขตเกษตรน้ำฝน แทบจะไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนแหล่งที่มาของรายได้หลักเลย อันได้แก่ รายได้จากภาคเกษตร (ประมาณร้อยละ 70 ของรายได้รวม) โดยการเพิ่มสัดส่วนรายได้จากภาคเกษตรมีแนวโน้มเป็นไปในทางสัตว์ ขณะที่ทางพืชมีสัดส่วนลดลง ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยรายได้ของพื้นที่ตัวแทนแต่ละกลุ่มว่ามีความแตกต่างกันหรือไม่ พบว่า มีความแตกต่างของแหล่งที่มาของรายได้ลดลง จากในช่วงเวลาดำเนินการศึกษาที่มีค่าเฉลี่ยของรายได้แต่ละกลุ่มต่างกันในด้านรายได้รวม รายได้จากภาคเกษตรทางพืชและทางสัตว์ หัตถอุตสาหกรรม ธุรกิจส่วนตัว และการจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรม ปรากฏว่าในช่วงเวลาปลายของการศึกษา มีเพียงรายได้จากภาคเกษตรทางพืชและธุรกิจส่วนตัว ที่มีความแตกต่างกันระหว่างพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่มเท่านั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า สัดส่วนของรายได้จากการจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรมของครัวเรือนเกษตรในปัจจุบันไม่แตกต่างกันมากนักในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม (ร้อยละ 23.0 13.2 และ 14.6 ของรายได้รวม) ซึ่งต่างจากในอดีตที่สัดส่วนรายได้จากการจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรมค่อนข้างจะมีความแตกต่างกันสูงกว่า (ร้อยละ 32.3 7.1 และ 12.4 ของรายได้รวม) โดยในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งทะเล มีสัดส่วนของรายได้จากการจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรมลดลง ขณะที่ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มทั้ง 2 เขต การทำงานในภาคนอกเกษตรโดยเฉพาะการจ้างงานในโรงงานอุตสาหกรรมยังคงมีความสำคัญ (แม้แต่ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง ที่ถึงแม้จะมีสัดส่วนในรายได้รวมลดลง แต่ก็ยังเป็นสัดส่วนที่สูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มทั้ง 2 เขต) และพบว่า แหล่งงานนอกภาคเกษตรส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในจังหวัด ในเขตอำเภอเมืองจะเชิงเทรา อำเภอบางปะกง และตามนิคมอุตสาหกรรมต่าง ๆ จะเห็นได้ว่า ครัวเรือนเกษตรในพื้นที่ขยายตัวได้รับประโยชน์จากการมีความเชื่อมโยงกับเมืองใหญ่ทั้งทางด้านพื้นที่ (Spatial) โดยอาศัยเส้นทางคมนาคมที่มีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดการพัฒนาในระบบโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ตามมาเป็นอย่างดี และความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจที่เป็นแหล่งรองรับการกระจายกิจกรรมนอกภาคเกษตรจากเมืองใหญ่

ตาราง 5.11 รายได้และรายจ่ายเฉลี่ยของครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม จำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้และรายจ่าย ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

รายได้และรายจ่าย	พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง				พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตชลประทาน				พื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มเขตเกษตรน้ำฝน					
	อดีต		ปัจจุบัน		อดีต		ปัจจุบัน		อดีต		ปัจจุบัน			
	ค่าเฉลี่ย	ร้อยละ	ค่าเฉลี่ย	ร้อยละ	ค่าเฉลี่ย	ร้อยละ	ค่าเฉลี่ย	ร้อยละ	ค่าเฉลี่ย	ร้อยละ	ค่าเฉลี่ย	ร้อยละ		
แหล่งที่มาของรายได้														
- ทังพืช	19,600	10.9	14,033	4.2	71,682	61.6	119,369	46.3	54,729	64.9	87,782	34.3		
- ทังสัตว์และสัตว์น้ำ	29,000	16.1	144,467	42.9	11,644	10.0	69,540	27.0	3,644	4.3	85,421	33.3		
- หนีตอุตสาหกรรม	-	-	12,000	3.6	-	-	-	-	317	0.4	988	0.4		
- ค่าขาย	-	-	4,000	1.2	2,571	2.2	1,371	0.5	-	0.0	6,882	2.7		
- ธุรกิจส่วนตัว	62,280	34.6	43,920	13.1	12,914	11.1	14,629	5.7	5,294	6.3	13,235	5.2		
- ลูกจ้างอุตสาหกรรม	58,120	32.3	77,533	23.0	8,229	7.1	34,011	13.2	10,429	12.4	37,465	14.6		
- ลูกจ้าง/รับจ้างทั่วไป	7,400	4.1	20,720	6.2	3,943	3.4	9,120	3.5	6,194	7.3	16,239	6.3		
- ข้าราชการ/รัฐวิสาหกิจ	2,840	1.6	14,800	4.4	4,937	4.2	8,229	3.2	3,727	4.4	5,647	2.2		
- เงินที่ส่งกลับบ้าน	633	0.4	4,967	1.5	429	0.4	1,286	0.5	-	0.0	2,559	1.0		
รายได้เฉลี่ย	179,873	100.0	336,440	100.0	116,349	100.0	257,555	100.0	84,335	100.0	256,218	100.0		
แหล่งที่มาของรายจ่าย														
- รายจ่ายประจำวัน	38,880	48.2	78,400	47.5	30,196	41.2	51,102	41.0	21,372	43.6	44,597	42.9		
- ค่าการศึกษาผู้พึ่งพิง	18,227	22.6	19,147	11.6	24,851	33.9	25,757	20.7	14,536	29.7	19,799	19.0		
- ค่าพลังงาน	12,911	16.0	46,353	28.1	8,943	12.2	29,276	23.5	7,400	15.1	26,626	25.6		
- ค่าทำบุญ/งานสังคม	10,607	13.2	20,987	12.7	9,320	12.7	18,526	14.9	5,691	11.6	12,979	12.5		
รายจ่ายเฉลี่ย	80,624	100.0	164,887	100.0	73,311	100.0	124,661	100.0	49,000	100.0	104,001	100.0		

ที่มา : การสำรวจจากกลุ่มตัวอย่าง, กรกฎาคม 2544.

5.2.2.2 รายจ่าย

ในด้านรายจ่าย แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ รายจ่ายเงินสดการเกษตรในไร่นา และ รายจ่ายเงินสดนอกภาคเกษตร ได้แก่ การอุปโภค การบริโภคและอื่น ๆ จากตาราง 5.8 และ 5.11 พบว่า ทั้ง 2 ช่วงปีที่ศึกษา รายจ่ายทั้ง 2 กลุ่มนี้เพิ่มสูงขึ้นเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะในกลุ่มรายจ่ายเงินสดการเกษตรในไร่นาที่มีจำนวนสูงในปี 41/42 เนื่องจาก มีการลงทุนประกอบกิจกรรมด้านการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะในหมวดค่าดำเนินการ เมื่อพิจารณาสัดส่วนรายจ่ายต่อรายได้เงินสดทางการเกษตร พบว่า ในปี 31/32 ครัวเรือนเกษตรมีผลกำไรจากการประกอบกิจกรรมเกษตร โดยในปี 41/42 ครัวเรือนเกษตรมีสัดส่วนรายจ่ายที่สูงกว่ารายได้ เนื่องจาก การเริ่มลงทุนในกิจการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำดังที่ได้สรุปไว้แล้วในหัวข้อที่ผ่านมา สำหรับรายจ่ายเงินสดนอกภาคเกษตร นั้นมีสัดส่วนค่อนข้างคงที่ โดยจะเพิ่มจำนวนรายจ่ายต่อปีในสินค้าบริโภคมากกว่าสินค้าอุปโภคและอื่น ๆ ที่มีจำนวนเกือบคงที่ อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า ครัวเรือนเกษตรที่เป็นตัวอย่างทั้งหมด และในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม มีการเปลี่ยนแปลงโดยมีการเพิ่มสัดส่วนรายจ่ายด้านพลังงานและสาธารณูปโภค (ค่าไฟฟ้า-ค่าประปา-ค่าโทรศัพท์-ค่าน้ำมัน) เช่นเดียวกัน ซึ่งพิจารณาได้ว่า เป็นค่าใช้จ่ายที่ตามมาจากการปรับปรุงระบบโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่ ที่เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการเร่งให้เกิดกระบวนการเป็นเมืองระดับภูมิภาค

ข้อมูลต่าง ๆ ชี้ให้เห็นว่า ในด้านการตลาด ครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมือง จะมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่มีแหล่งที่มาของรายได้ในครัวเรือนจากภาคคนนอกเกษตรเป็นส่วนที่เพิ่มสูงขึ้น โดยจะมีสัดส่วนของการเพิ่มรายได้สูงกว่าแหล่งรายได้ในภาคเกษตร ในด้านรายจ่าย มีการซื้อสินค้าที่ไม่ใช่สินค้าในหมวดอุปโภคบริโภคเพิ่มขึ้น ได้แก่ สินค้าในหมวดฟุ่มเฟือยต่าง ๆ และการจ่ายเพื่อลงทุนทางการเกษตรเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม สำหรับพื้นที่เกษตรกรรมกลุ่มต่าง ๆ ไม่ได้มีความแตกต่างในการเปลี่ยนแปลงด้านการตลาด เมื่อพิจารณาจากโครงสร้างรายได้-รายจ่ายของครัวเรือนในพื้นที่เกษตรกรรมเหล่านั้น ทั้งนี้เนื่องจาก ได้เกิดความเชื่อมโยงในพื้นที่โดยเส้นทางคมนาคมและระบบการขนส่งที่มีราคาถูกลง ทำให้โอกาสในการประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้นอกภาคเกษตรให้แก่ครัวเรือนแทบจะมีเท่าเทียมกันในทุกพื้นที่ เมื่อมีแหล่งงานจากการกระจายโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาในพื้นที่ตามเส้นทางคมนาคม ซึ่งส่งผลต่อพื้นที่ชนบทที่อยู่โดยรอบได้ในที่สุด

5.2.3 ด้านการดำรงชีพ

การมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจรูปแบบใหม่โดยเฉพาะกิจกรรมในภาคอุตสาหกรรมที่กระจายเข้ามาในพื้นที่จังหวัดที่ได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้แรงงานรุ่นใหม่ไม่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม จากตาราง 5.12 พบว่า สมาชิกในครัวเรือนเกษตรที่มีอายุ 11 ปีขึ้นไป ในปี พ.ศ.2521 มีจำนวนทั้งสิ้น 152,566 คน แบ่งเป็นสมาชิกผู้ทำงานเกษตรในที่ดินครองอย่างเดียวจำนวน 121,304 คน หรือร้อยละ 79.5 ของสมาชิกทั้งหมด นอกนั้นเป็นผู้ทำงานเกษตรในที่ดินครองและทำอย่างอื่นด้วย ผู้ไม่ทำการเกษตร และเป็นผู้ไม่ทำงานเชิงเศรษฐกิจ (เป็นผู้ที่ยังอยู่ในระยะการศึกษา) ประมาณร้อยละ 20 โครงสร้างดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงในปี พ.ศ.2536 ที่จำนวนผู้ทำงานเกษตรในที่ดินครองอย่างเดียวลดลงเหลือร้อยละ 58.7 จากจำนวนสมาชิกในครัวเรือนเกษตรที่มีอายุ 13 ปีขึ้นไป ที่มีจำนวนทั้งสิ้น 156,656 คน โดยประมาณร้อยละ 20 ที่ลดลงนั้น สันนิษฐานได้ว่าไปอยู่ในกลุ่มผู้ทำงานเกษตรในที่ดินครองและทำอย่างอื่นด้วย ซึ่งเพิ่มจากร้อยละ 3.7 ในปี พ.ศ.2521 เป็นร้อยละ 24.1 ในปี พ.ศ.2536 รวมทั้งมีผู้ไม่ทำงานเกษตรในที่ดินครองเพิ่มขึ้น

ข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการประกอบอาชีพของสมาชิกในครัวเรือนเกษตรที่มีผู้ทำงานในภาคเกษตรลดลง และหันไปประกอบอาชีพอื่นนอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้น โดยพิจารณาว่าเป็นอาชีพในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าว มีการเพิ่มจำนวนโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทราในอัตราที่ค่อนข้างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอำเภอบางปะกงที่มีที่ตั้งอยู่ติดกับเมืองใหญ่ไปตามเส้นทางคมนาคมซึ่งเป็นลักษณะของที่ตั้งที่มีความสำคัญในแง่ของการลงทุน ที่มีต้นทุนการผลิตต่ำกว่าในเมืองใหญ่เมื่อคำนึงถึงปัจจัยการผลิตทุกประเภท จึงสามารถหลีกเลี่ยงความไม่ประหยัดที่เกิดในเมืองใหญ่ได้ ซึ่งจากการศึกษาในบทที่ 3 พบว่า การขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมในอำเภอบางปะกงและจังหวัดฉะเชิงเทรามีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2531 เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบันที่มีการชะงักงันเนื่องจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ กลุ่มที่ตั้งของโรงงานอุตสาหกรรมในอำเภอบางปะกงที่เชื่อมโยงกับพื้นที่เมืองใหญ่ในภาคนี้มีความสำคัญต่อพื้นที่ชนบทที่อยู่โดยรอบ โดยเฉพาะความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจที่จะเป็นแหล่งงานรองรับแรงงานจากพื้นที่เหล่านี้ จากข้อมูลสำรวจพบว่า อิทธิพลของกลุ่มที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในอำเภอบางปะกงสามารถดึงดูดแรงงานที่อยู่ในอำเภอต่างๆ ของจังหวัดฉะเชิงเทราให้เข้ามาประกอบอาชีพในพื้นที่ในลักษณะเดินทางไปกลับได้

ตาราง 5.12 ลักษณะการทำงานของสมาชิกในครัวเรือนเกษตรที่มีอายุ 13 ปีขึ้นไป จังหวัด
ฉะเชิงเทรา พ.ศ. 2521 และ 2536

หน่วย: คน

ลักษณะการทำงาน	พ.ศ. 2521*	ร้อยละ	พ.ศ. 2536	ร้อยละ
ทำงานเกษตรในที่ดินที่ถือครองอย่างเดียว	121,304	79.5	91,926	58.7
ไม่ทำงานเกษตรในที่ดินที่ถือครอง	3,581	2.3	10,117	6.5
รับจ้างทำงานเกษตรให้ผู้อื่นเป็นหลัก	n.a.	n.a.	292	0.2
ทำงานอื่นเป็นหลัก	n.a.	n.a.	9,825	6.3
ทำงานเกษตรในที่ดินที่ถือครองและทำงานอื่น	5,586	3.7	37,693	24.1
ทำงานเกษตรในที่ดินที่ถือครองเป็นหลัก	n.a.	n.a.	22,514	14.4
รับจ้างทำงานเกษตรให้ผู้อื่นเป็นหลัก	n.a.	n.a.	3,033	1.9
ทำงานอื่นเป็นหลัก	n.a.	n.a.	12,146	7.8
ไม่ทำงานเชิงเศรษฐกิจ	22,095	14.5	16,920	10.8
รวม	152,566	100.0	156,656	100.0

ที่มา: สำมะโนการเกษตร พ.ศ.2521 และ 2536 จังหวัดฉะเชิงเทรา และจากการคำนวณเพิ่มเติม

หมายเหตุ: *สมาชิกในครัวเรือนเกษตรที่อายุ 11 ปีขึ้นไป, n.a. = ขาดข้อมูล

ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้แรงงานนอกภาคเกษตรเหล่านี้ยังคงมีความสัมพันธ์โดยการพักอาศัยอยู่กับสมาชิกในครัวเรือนเดิมของตน โครงสร้างการประกอบอาชีพของครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมืองจึงมีลักษณะของการผสมผสานกันทางกิจกรรมโดยสมาชิกในครัวเรือนเดียวกัน การผสมปนเปกันของการประกอบอาชีพในภาคเศรษฐกิจต่าง ๆ เหล่านี้ ก่อให้เกิดสถานการณ์ของความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมือง โดยภาคการผลิตนอกภาคเกษตรจำเป็นที่จะต้องอาศัยการผลิตทางเกษตรกรรม ทำให้การผลิตในภาคเกษตรกรรมยังดำรงอยู่ เห็นได้จาก แม้จะมีการออกไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมของสมาชิกรุ่นใหม่ในครัวเรือนเกษตร แต่ไม่ได้หมายความว่าสมาชิกในครัวเรือนจะไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรและละทิ้งการผลิตในภาคเกษตรกรรมไปทั้งหมด การผลิตในภาคเกษตรกรรมยังคงเป็นอยู่เช่นเดิมแม้จะเหลือสมาชิกในครัวเรือนที่ทำการผลิตในภาคเกษตรกรรมจำนวนน้อยกว่าแต่ก่อนก็ตาม โดยจะเหลือเพียงแรงงานสูงอายุที่เป็นทั้งผู้ประกอบการผลิตและแรงงานเกษตร ขณะเดียวกันผู้ที่มารับจ้างการผลิตในภาคเกษตรกรรมจะเป็นแรงงานที่อยู่ในวัยกลางคนเป็นส่วนใหญ่

จากจำนวนผู้ถือครองที่ดินทางการเกษตรระหว่าง พ.ศ.2521-2536 เมื่อจำแนกตามอายุของผู้ถือครอง (ตาราง 5.13) ยืนยันได้ว่า การผลิตในภาคเกษตรกรรมของพื้นที่เกษตรใกล้เมือง จะเหลือแรงงานสูงอายุเป็นผู้ประกอบการผลิตเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะแล้วผู้ถือครองที่มีอายุ 55-64 ปี และ อายุสูงกว่า 65 ปี มีอัตราการถือครองที่ดินทางการเกษตรเพิ่มสูงขึ้นกว่าอัตราการเพิ่มจำนวนผู้ถือครองที่ดินทางการเกษตรทั้งหมด ขณะที่ผู้ถือครองที่มีอายุต่ำกว่า 25 ปี และ อยู่ระหว่าง 25-34 ปี ซึ่งเป็นช่วงที่อยู่ในวัยกลางคนจะมีอัตราการเพิ่มในลักษณะเดียวกันต่ำกว่า ซึ่งให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่ผู้ถือครองที่ดินทางการเกษตรมีอายุมากขึ้น คือ ยังเป็นผู้ที่อยู่ในรุ่นพ่อแม่ มากกว่าการสืบทอดมายังรุ่นลูกหลาน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาสัดส่วนของผู้ถือครองที่ดินทางการเกษตร จำแนกตามอายุผู้ถือครองใน 2 ช่วงปี พบว่า โครงสร้างสัดส่วนของผู้ถือครองไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าแรงงานส่วนหนึ่งโดยเฉพาะแรงงานผู้สูงอายุ ยังคงดำรงชีพโดยยึดติดอยู่กับการผลิตในภาคเกษตรกรรม และทำให้ภาคเกษตรกรรมยังคงดำรงอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมืองต่อไป โดยมีปัจจัยสำคัญได้แก่ ความผูกพันกับวิถีการผลิตที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษและการหวงแหนในพื้นที่ทำกิน เป็นต้น การดำรงอยู่ของภาคเกษตรกรรมนี้เอง ได้ก่อให้เกิดลักษณะที่เอื้ออำนวยประโยชน์จากภาคเกษตรกรรมที่มีต่อภาคอุตสาหกรรม ที่นำไปสู่ความเชื่อมโยงกันทางเศรษฐกิจในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมืองสรุปได้ 2 ประการ คือ

ตาราง 5.13 จำนวนผู้ถือครองที่ดินทางการเกษตรและอัตราเพิ่มเฉลี่ยต่อปี จังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ.2521-2536 จำแนกตามอายุของผู้ถือครอง

หน่วย: ครัวเรือน

อายุ	พ.ศ.2521		พ.ศ.2536		อัตราเพิ่มเฉลี่ยต่อปี
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	
ต่ำกว่า 25 ปี	846	2.2	643	1.4	-1.6
25 - 34 ปี	5,910	15.5	6,437	13.9	0.6
35 - 44 ปี	10,428	27.4	12,251	26.4	1.2
45 - 54 ปี	10,030	26.3	11,532	24.8	1.0
55 - 64 ปี	6,961	18.3	9,493	20.4	2.4
65 ปีขึ้นไป	3,899	10.2	6,087	13.1	3.7
รวม	38,074	100.0	46,443	100.0	1.5

ที่มา: สำมะโนการเกษตร พ.ศ.2521 และ 2536 จังหวัดฉะเชิงเทรา และจากการคำนวณเพิ่มเติม

- 1) คริวเรือนเกษตรมีส่วนช่วยลดค่าเลี้ยงดูด้านรายจ่ายสำหรับการบริโภคของแรงงานรับจ้างภาคอุตสาหกรรม ที่แรงงานเหล่านี้ยังคงอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดิม ทำให้เกิดการประหยัดในส่วนของการบริโภค เนื่องจากครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่มีลักษณะการจัดสรรผลผลิตทางการเกษตรส่วนเกินแบบดั้งเดิม คือ นอกจากผลผลิตส่วนใหญ่จะมีไว้เพื่อขายแล้ว ส่วนหนึ่งยังเก็บเอาไว้ใช้เป็นเมล็ดพันธุ์เพื่อการผลิตในครั้งต่อไป และเพื่อการบริโภคในครัวเรือนด้วย (ข้อมูลจากการสำรวจ พบว่า ในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม มีครัวเรือนเกษตรที่ทำนา 58 ครัวเรือน ในจำนวนนี้ 47 ครัวเรือนที่ใช้จัดสรรผลผลิตที่ได้เพื่อจำหน่ายและเก็บไว้เพื่อบริโภค คิดเป็นร้อยละ 81 ของครัวเรือนที่ทำนาทั้งหมด)
- 2) คริวเรือนเกษตรมีส่วนช่วยเป็นแหล่งพักอาศัยให้แก่แรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรที่เป็นสมาชิกของครัวเรือน สามารถประหยัดเงินที่จะใช้เป็นค่าใช้จ่ายในเรื่องที่พักอาศัยลง เนื่องจากแรงงานเหล่านี้อาศัยอยู่ในบ้านของตนเอง อีกทั้งพื้นที่ในเขตรอบนอกที่ต่อเนื่องจากภาคนครหลวงเป็นพื้นที่มีระบบโครงสร้างพื้นฐานที่ได้รับการพัฒนามาเป็นอย่างดี และมีระบบการขนส่งที่ราคาถูกลง จึงช่วยให้มีการเคลื่อนย้ายประชากรและสินค้าได้มากและรวดเร็ว ดังนั้น การประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรของสมาชิกในครัวเรือนเกษตรจึงเป็นลักษณะของการเดินทางไปกลับในแต่ละวัน
- 3) การผลิตนอกภาคเกษตรมีส่วนช่วยรักษาการผลิตในภาคเกษตรกรรมไว้ ซึ่งนอกจากจะเป็นแหล่งรายได้หลักในการจ้างแรงงานรุ่นใหม่ในครัวเรือนแล้ว ยังมีการกระจายขั้นตอนการผลิตเข้าไปในครัวเรือนเกษตร ในลักษณะของหัตถกรรมรับเหมาการผลิตภายในครัวเรือน ซึ่งสามารถใช้เวลารว่างจากการผลิตทางการเกษตรและเวลาในช่วงนอกฤดูเพาะปลูกประกอบกิจกรรมเหล่านี้ ประเภทหัตถกรรมรับเหมาการผลิตที่พบจากการสำรวจ ได้แก่ การรับเหมาช่วงทอกระสอบ การจักสานใบจากเพื่อที่จะนำไปเย็บเป็นหมวก หัตถอุตสาหกรรมดังกล่าวนำมาซึ่งรายได้ส่วนหนึ่งของครัวเรือน (ดูผลการศึกษาด้านการตลาด ในประเด็นแหล่งที่มาของรายได้ประกอบ)

เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบอาชีพของสมาชิกครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 3 กลุ่ม พบว่า มีลักษณะที่แตกต่างกันระหว่างพื้นที่เกษตรกรรมกลุ่มต่าง ๆ โดยในช่วงเวลาดำเนินการศึกษา คริวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง มีสัดส่วนของผู้ที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตร นอกเกษตร และทั้งในและนอกเกษตร เป็นร้อยละ 41.2 41.2 และ 12.6 ตามลำดับ ซึ่งสัดส่วนดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงเป็นร้อยละ 53.8 44.2 และ 2.0 ในช่วงเวลาปลายของการศึกษา เห็นได้ว่า มีสัดส่วนของผู้ที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรเพิ่มขึ้นสูง

มาก ขณะที่มิผู้ประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้นเล็กน้อย ส่วนผู้ที่เคยประกอบทั้งสองอาชีพในอดีต ปัจจุบันมีสัดส่วนที่ลดลงมากเช่นกัน จากการสอบถามถึงสาเหตุในการตัดสินใจเปลี่ยนอาชีพของสมาชิกในครัวเรือน พบว่า การมีสัดส่วนของผู้ที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรเพิ่มขึ้น เนื่องจากผู้ที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรรุ่นนี้ เป็นผู้ที่เคยทำงานนอกภาคเกษตรมาก่อนช่วงหนึ่ง จากนั้นเมื่อถูกโรงงานเลิกจ้างอันเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจชะงักงัน ประกอบกับการมีโอกาสที่ดีในการประกอบอาชีพในภาคเกษตร นั่นคือ มีการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำซึ่งมีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูงอย่างแพร่หลาย โดยตั้งแต่ ปี พ.ศ.2537-2542 จังหวัดฉะเชิงเทรา มีอัตราการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ในหมวดการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำสูงถึงร้อยละ 44.5 ต่อปี ซึ่งในช่วงเวลาเดียวกันนี้ มูลค่าผลิตภัณฑ์สาขาอุตสาหกรรมมีอัตราลดลงร้อยละ 2.5 ต่อปี ขณะที่ช่วงก่อนหน้านี (พ.ศ.2533-2537) มีอัตราการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์สาขาอุตสาหกรรมสูงถึงร้อยละ 30.8 ต่อปี ซึ่งให้เห็นถึงสภาพชะงักงันของการผลิตในภาคอุตสาหกรรมที่ได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจตั้งแต่ ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา อีกทั้งแรงงานส่วนหนึ่งมีความเบื่อหน่ายสภาพการทำงานในโรงงาน จึงทำให้คนกลุ่มนี้ตัดสินใจกลับมาทำการเกษตรในที่ดินของครัวเรือนที่เหลืออยู่หรือเช่าที่ดินผู้อื่นทำ

ส่วนกลุ่มผู้ที่เคยประกอบอาชีพทั้งในและนอกภาคเกษตรที่มีสัดส่วนลดลงนั้น เนื่องจากอาชีพนอกเกษตรเดิมในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งจะเกี่ยวกับการขนส่ง โดยเฉพาะกิจการขับรถขนส่งน้ำจืดให้แก่โรงงานต่าง ๆ ซึ่งทำรายได้ให้ครัวเรือนเป็นอย่างดี แต่มาระยะหลังที่มีน้ำประปาเข้าถึงพื้นที่ และมีการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อตอบสนองนโยบายการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ทำให้ต้องเลิกอาชีพนี้ไปและหันกลับมาทำการเกษตรเต็มตัว โดยไม่มองหาอาชีพนอกเกษตรเพื่อมาเสริมรายได้อื่น ๆ เนื่องจาก การมีโอกาสทางการเกษตรที่ดีในการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำดังที่ได้สรุปไว้แล้ว เห็นได้ว่า ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งเริ่มมีลักษณะของการอึดตัวจากการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรของสมาชิกกลุ่มกลางในครัวเรือน

ลักษณะดังกล่าวแตกต่างจากพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบลุ่มทั้ง 2 เขต โดยในช่วงเวลาดำเนินของการศึกษา ครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 2 กลุ่มนี้ มีสัดส่วนของผู้ที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตร นอกเกษตร และทั้งในและนอกเกษตร ประมาณร้อยละ 75 15 และ 10 ตามลำดับ ซึ่งสัดส่วนดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงเป็นประมาณร้อยละ 60 25 และ 15 ในช่วงเวลาปลายของการศึกษา ตามลำดับ เห็นได้ว่า ในช่วงเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมา มีสัดส่วนของผู้ที่ประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้น ขณะที่ มีผู้ที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรลดลงในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน ส่วนผู้ที่เคยประกอบอาชีพทั้งในและนอกภาคเกษตรในอดีตและปัจจุบัน ยังคงมีสัดส่วนใกล้เคียงกัน ซึ่งให้เห็นว่า ในพื้นที่เกษตรกรรมทั้ง 2 กลุ่มนี้ เริ่มมีลักษณะของการออกนอกภาคเกษตรของสมาชิกรุ่นใหม่ในครัวเรือนเกษตร ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างกับพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่งอย่างสิ้นเชิง

5.3 ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรกับสภาพเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเกษตรกรรม

ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรโดยเฉพาะระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเกษตรกรรม โดยการเปลี่ยนแปลงประเภทกิจกรรมของครัวเรือนเกษตรจากกิจกรรมรูปแบบเดิม (กสิกรรม) เป็นกิจกรรมที่ใช้จำนวนและขนาดที่ดินน้อยลง แต่สามารถให้ผลตอบแทนต่อหน่วยพื้นที่สูงกว่า กิจกรรมเกษตรประเภทนี้ได้แก่ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำโดยเฉพาะการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำในระบบปิด ที่สามารถเลี้ยงได้ทั่วไปในบริเวณพื้นที่ราบ ดังนั้นการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำจึงแพร่กระจายทั่วไปในจังหวัดฉะเชิงเทรา ประปนกับพื้นที่เกษตรกรรมอื่น ๆ ทำให้ครัวเรือนเกษตรมีการลงทุนเพื่อประกอบกิจกรรมเกษตรประเภทนี้สูงขึ้น ส่งผลให้มีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีความเข้มข้นมากขึ้น

ผลจากการสำรวจในพื้นที่เกษตรกรรมกลุ่มต่าง ๆ พบว่า มีลักษณะเดียวกับที่ได้สรุปไว้ โดยครัวเรือนตัวอย่างส่วนใหญ่จะมีสภาพของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการประกอบกิจกรรมเกษตร ที่มีการเปลี่ยนประเภทกิจกรรมเกษตร โดยเลิกประกอบกิจกรรมเกษตรประเภทเดิมทั้งหมด และมีการประกอบกิจกรรมเกษตรรูปแบบใหม่ ๆ เข้ามาแทนที่ รวมทั้งการยังคงสภาพการประกอบกิจกรรมเกษตรรูปแบบเดิม แต่มีการประกอบกิจกรรมเกษตรประเภทใหม่เพิ่มเติมในลักษณะเพิ่มกิจกรรม กิจกรรมเกษตรประเภทใหม่นี้มีผลทำให้ระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินของครัวเรือนเกษตรมีแนวโน้มเป็นแบบเข้มข้น ซึ่งพบว่า ประเภทกิจกรรมเกษตรที่ครัวเรือนเกษตรเลิกไปนั้น ได้แก่ การทำนา และประเภทกิจกรรมใหม่ ๆ ที่เข้ามาแทนที่ คือ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเภทกุ้งกุลาดำ ซึ่งเป็นประเภทกิจกรรมที่ต้องอาศัยเงินลงทุนมาก จึงทำให้มีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินสูงตามไปด้วย ขณะเดียวกันก็เป็นกิจกรรมเกษตรประเภทที่ใช้ขนาดที่ดินต่ำ เห็นได้ว่า ระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการเกษตรในด้านขนาดที่ดิน ในแง่ที่จำนวนและขนาดที่ดินที่น้อยลงของครัวเรือนเกษตร บังคับให้ครัวเรือนเกษตรต้องปรับเปลี่ยนประเภทของการประกอบกิจกรรมเกษตรที่ทำให้มีผลตอบแทนต่อหน่วยพื้นที่สูงมากพอที่จะเลี้ยงครัวเรือน การลงทุนประกอบกิจกรรมเกษตรจึงมีมูลค่าสูง ส่งผลให้ระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินสูงขึ้นตามไปด้วย

ระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรที่สูงขึ้นจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านการดำรงชีพ และการเปลี่ยนแปลงด้านรายได้-รายจ่ายของครัวเรือนเกษตร โดยครัวเรือนเกษตรที่มีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินสูง มีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของสมาชิกนอกภาคเกษตรต่ำ กล่าวคือ ในครัวเรือนเกษตรที่มีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตรสูง สมาชิกในครัวเรือนจะออกไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรลดลง เนื่องจาก การที่ต้องดูแลผลประโยชน์จาก

การประกอบกิจกรรมเกษตรอย่างใกล้ชิดมากขึ้นซึ่งหมายถึงผลตอบแทนที่สูงกว่า ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนรายได้จากภาคเกษตรต่ำลงไปด้วย เพราะเมื่อสมาชิกในครัวเรือนออกไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรลดลง จึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงโดยมีรายได้จากแหล่งนี้ลดลงไปด้วย นอกจากนี้ ยังสามารถพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างการเกษตร โดยเฉพาะด้านขนาดที่ดิน กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ได้ว่า การมีขนาดที่ดินที่ถือครองเพื่อการเกษตรค่อนข้างต่ำและมีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ต่ำลงเรื่อย ๆ กลับไม่ได้ทำให้ครัวเรือนเกษตรจำนวนมากเหล่านั้นต้องกลายเป็นผู้ไร้ที่ดินทำกินหรือมีที่ดินน้อยเกินไปที่จะทำให้มีการใช้แรงงานอย่างเต็มที่เพื่อพอเพียงต่อการดำรงอยู่ของครัวเรือน เนื่องจากพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมืองเป็นพื้นที่ที่การประกอบกิจกรรมเกษตรเปิดโอกาสในการแสวงหารายได้ที่สูงให้แก่ครัวเรือนแล้ว สมาชิกในครัวเรือนยังมีโอกาสในการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรสูงกว่าสมาชิกในครัวเรือนเกษตรที่อยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมอื่น ๆ จากข้อมูลพบว่า การออกไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรของสมาชิกในครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมกลุ่มต่าง ๆ มีสัดส่วนที่สูง ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรใกล้เมือง

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรกับสภาพและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเกษตรกรรมในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมืองซึ่งจัดเป็นพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลจากการขยายตัวของกรุงเทพมหานครในกรณีจังหวัดฉะเชิงเทรา สามารถสรุปได้ 2 ประการ คือ

1) รูปแบบการเติบโตทางเศรษฐกิจ

พิจารณาทั้งรูปแบบการเติบโตภายในและภายนอกภาคเกษตรกรรม โดยการเติบโตทางเศรษฐกิจภายในภาคเกษตรกรรม ได้แก่ การมีประเภทกิจกรรมเกษตรที่ให้ผลตอบแทนสูง (การเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ) กระจายทั่วไปในพื้นที่ อีกทั้งประเภทกิจกรรมดังกล่าวมีความสำคัญในการเป็นสาขาการผลิตที่เติบโตเร็วของจังหวัดตั้งแต่ปี พ.ศ.2533 เป็นต้นมา (ดังที่ศึกษาในบทที่ 4) ซึ่งนอกจากจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินในแง่โครงสร้างการเกษตรที่สอดคล้องกับขนาดที่ดินที่เล็กลงของเกษตรกรแล้ว ยังส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรมีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินทางการเกษตรที่สูงขึ้น ซึ่งหมายถึงการมีความเข้มข้นในการใช้ประโยชน์ที่ดินในระดับไร่สูงตามไปด้วย สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ พบว่า การเลี้ยงกุ้งกุลาดำเป็นกิจกรรมเกษตรที่เปิดโอกาสให้สมาชิกรุ่นใหม่ในครัวเรือนส่วนหนึ่งเลือกที่จะยังคงประกอบกิจกรรมเกษตร หรือแม้แต่กลับมาประกอบอาชีพในภาคเกษตรดังจะเห็นได้จากรูปแบบการประกอบอาชีพของสมาชิกในครัวเรือนเกษตรในพื้นที่เกษตรกรรมที่ราบชายฝั่ง ซึ่งกิจกรรมประเภทนี้กลายเป็นแหล่งที่มาของรายได้ในครัวเรือนเกษตรที่มีสัดส่วนเพิ่มสูงขึ้น และช่วยปรับปรุงรูปแบบการดำรงชีพของครัวเรือนให้ดีขึ้นในที่สุด

การเติบโตทางเศรษฐกิจภายนอกภาคเกษตร เกิดจากการมีที่ตั้งที่มีความสำคัญในแง่ที่เอื้อต่อการลงทุน (กระตุ้นให้เกิด Industrialization ที่จะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของภาคในที่สุด) ส่งผลให้มีการลงทุนตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่เหล่านี้ในอัตราที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (ก่อนที่จะประสบปัญหาภาวะวิกฤติเศรษฐกิจ) โดยภาคอุตสาหกรรมมีบทบาทและความสำคัญในมูลค่าการผลิตของจังหวัดเพิ่มมากขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2533-2537 (ดังที่ศึกษาในบทที่ 3) การประกอบการในภาคอุตสาหกรรมเหล่านี้เพิ่มโอกาสในการเป็นแหล่งงานให้แก่ประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทโดยรอบ ที่เริ่มมีความกดดันด้านจำนวนประชากรและพื้นที่ที่จะใช้ประกอบกิจกรรมเกษตร ให้สามารถมีงานทำและเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือน พิจารณาการเติบโตทางเศรษฐกิจในภาคเกษตร ได้ว่า ส่งผลโดยตรงให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทั้งทางด้านการดำรงชีพ ที่มีสัดส่วนการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรของสมาชิกในครัวเรือนสูงขึ้นทั้งในระดับจังหวัดและในพื้นที่เกษตรกรรมทุกกลุ่ม และการเป็นแหล่งที่มาที่สำคัญของรายได้ในครัวเรือน (ประมาณร้อยละ 20-30)

2) การพัฒนาการเกษตร

การพัฒนาการเกษตรของภาครัฐโดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงด้านสถาบันด้านการปฏิรูปที่ดิน การพัฒนาเครื่องทุ่นแรงที่ใช้ในการเกษตรกรรม การพัฒนาพันธุ์พืชที่ให้ผลผลิตสูง หรือลักษณะที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา ได้แก่ การพัฒนาระบบชลประทาน และการปฏิรูปที่ดินทางการเกษตร ที่สามารถเพิ่มพื้นที่ชลประทานได้เป็น 1.18 ล้านไร่ หรือ ประมาณ 1 ใน 3 ของพื้นที่จังหวัด ทำให้ในช่วงเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมา ครัวเรือนเกษตรในพื้นที่นอกเขตชลประทานเดิมสามารถทำนาได้มากกว่า 1 ครั้งในรอบปี ส่งผลให้มีระดับการใช้ประโยชน์ที่ดินที่สูงขึ้นตามไปด้วย อีกทั้งระบบการปฏิรูปที่ดินที่มีบทบาทในการปรับปรุงระบบการถือครองให้ครัวเรือนเกษตรมีที่ดินเป็นของตนเองซึ่งจะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตและสถานะของเกษตรกรให้ดำรงอยู่ต่อไปได้ ในด้านการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ปัจจัยดังกล่าวจะส่งผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงด้านการผลิตในแง่ปัจจัยการผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะแรงงานและเทคโนโลยี โดยเฉพาะเมื่อมีการพัฒนาเทคโนโลยีที่ช่วยในการผลิต ทำให้ครัวเรือนเกษตรสามารถปลดปล่อยแรงงานโดยเฉพาะแรงงานรุ่นใหม่ให้เข้าสู่การประกอบกิจกรรมนอกภาคเกษตร และเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือนที่มีผลช่วยปรับปรุงรูปแบบการดำรงชีพให้ดีขึ้น

ความสัมพันธ์รูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อกันระหว่างการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของกิจกรรมเกษตรทางสัตว์ประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพการดำรงชีพของครัวเรือนเกษตรเฉพาะในกรณีจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะพิเศษทางด้านเกษตรกรรมของพื้นที่ อันเป็นรูปแบบการประกอบกิจกรรมเกษตรที่สอดคล้อง

คล้องกับสภาพแปลงที่ดินที่คร้วเรือนเกษตรครอบครอง ส่วนการใช้ประโยชน์ที่ดินของคร้วเรือนเกษตรที่มีอยู่ยังคงเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญทางหนึ่งของคร้วเรือน ผลตอบแทนทางการผลิตที่ได้ยังไม่ต่ำจนเกินไปนักเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่เกษตรกรรมอื่น ๆ ของประเทศ สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของพื้นที่ที่มีการเพิ่มขึ้นของผลิตภาพทั้งสองภาคกิจกรรม โดยวัดได้จากรายได้ของคร้วเรือนจากแหล่งที่มาทั้งในและนอกภาคเกษตรที่ต่างก็มีสัดส่วนเพิ่มสูงขึ้น และส่งผลให้รายได้รวมของคร้วเรือนเพิ่มขึ้นหลายเท่าตัวในช่วงระยะเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมา ส่งผลให้พื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมืองมีการเติบโตทางเศรษฐกิจที่รวดเร็วมากเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ของประเทศ โดยในจังหวัดฉะเชิงเทรา ประชากรในจังหวัดมีรายได้เฉลี่ยต่อหัว (Per capita income) อยู่ในลำดับต้นของประเทศ คือ ลำดับที่ 12 ในปี พ.ศ.2541

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย